

בית ספר מנור – כברי
סמל בייס 260240
קיבוץ כברי, ד.נ. אשרת 25120
טל. 04-9952745

מילים שאולות בעברית המקראית ומיון לפי מוצא ורובד לשוני

שם המנחה: ד"ר עדי אמסטרדם
מקום מגורים: מושב אחיטוב
מקום עבודה: המכללה האקדמית לחינוך ע"ש
דוד ילין, ירושלים

שם התלמיד: רותם סיון
מקום מגורים: קיבוץ מצובה
כתובת מייל: rotemsivan5@gmail.com

אדר תשפ"א

פברואר 2021

תוכן עניינים

2	תוכן עניינים
4	הקדמה
6	1. מבוא ורקע
6	1.1. מילים זרות ומילים שאולות בשפה
6	1.1.1. השפה כמבנה דינמי
6	1.1.2. קליטת מילים ממוצא זר
7	1.1.3. ההבחנה בין מילים זרות למילים שאולות
8	1.2. העברית המקראית
8	1.2.1. אפיון השפה
8	1.2.2. המקרא כמקור מידע לשוני
9	1.2.3. החלוקה לרבדים לשוניים
9	1.2.3.1. לשון השירה הקדומה
10	1.2.3.2. העברית המקראית הקלסית
10	1.2.3.3. העברית של תקופת המעבר
10	1.2.3.4. העברית המקראית המאוחרת
11	1.2.4. חלוקת ספרי המקרא בהתאם לרבדים הלשוניים
12	1.2.4.1. תורה ונביאים ראשונים
12	1.2.4.2. נביאים אחרונים
12	1.2.4.2.1. ישעיה, ירמיה ויחזקאל
13	1.2.4.2.2. קובץ תריעשר
14	1.2.4.3. חטיבת הכתובים
14	1.2.4.3.1. ספרים שייחוסם הלשוני מסופק או לא ידוע
15	1.2.4.3.2. ספרים שקיימת הסכמה לגבי רובד לשונם
16	1.2.5. חקר המילים השאולות בעברית המקראית
16	2. המחקר
16	2.1. שאלת המחקר ומטרתו
16	2.2. הנחות יסוד והשערות
16	2.2.1. הנחות יסוד
17	2.2.2. השערות למחקר
18	2.3. שיטת המחקר
20	3. ניתוח הממצאים
20	3.1. מבט כללי על הממצאים
21	3.2. מילים שאולות בעברית המקראית הקלסית
22	3.2.1. ניתוח המילים השאולות מאכדית
22	3.2.2. ניתוח המילים השאולות ממצרית
23	3.2.3. ניתוח המילים השאולות מערבית

23 <u>3.2.4. ניתוח המילים השאלות מסנסקריט ומחיתית</u>
24 <u>3.3. מילים שאלות בעברית המקראית של תקופת המעבר</u>
26 <u>3.4. מילים שאלות בעברית המקראית המאוחרת</u>
27 <u>3.4.1. ניתוח המילים השאלות מארמית</u>
27 <u>3.4.2. ניתוח המילים השאלות מפרסית</u>
29 <u>4. דיון ומסקנות</u>
31 <u>5. נספחים : טבלאות מיון המילים השאלות</u>
31 <u>5.1. מילים שאלות מאכדית</u>
31 <u>5.1.1. מילים שנשאלו ישירות מאכדית</u>
39 <u>5.1.2. מילים שאלות מאכדית שמוצאן בשומרית</u>
40 <u>5.1.3. מילים שנשאלו מהאכדית דרך הארמית</u>
40 <u>5.2. מילים שאלות מארמית</u>
44 <u>5.3. מילים שאלות משפות הודו־אירופיות</u>
44 <u>5.3.1. מילים שאלות מפרסית</u>
44 <u>5.3.1.1. מילים שנשאלו ישירות מפרסית</u>
45 <u>5.3.1.2. מילים שנשאלו מפרסית דרך הארמית</u>
46 <u>5.3.2. מילים שאלות מסנסקריט</u>
46 <u>5.3.2.1. מילים שנשאלו ישירות מסנסקריט</u>
47 <u>5.3.2.2. מילים שנשאלו מסנסקריט דרך הפרסית</u>
47 <u>5.3.3. מילים שאלות מחיתית</u>
49 <u>5.3.4. מילים שאלות משפות הודו־אירופיות שונות</u>
49 <u>5.4. מילים שאלות ממצרית</u>
53 <u>5.5. מילים שאלות מערבית</u>
56 <u>5.6. שונות</u>
56 <u>5.6.1. מילים שאלות משפות שונות</u>
57 <u>5.6.2. מילים שאלות שיש דעות מנוגדות במחקר למוצאן</u>
60 <u>6. ביבליוגרפיה</u>

הקדמה

בתחילה כאשר הוצע הרעיון לכתוב עבודת גמר בבית־הספר, ידעתי שאני מעוניין ובראשי היה רעיון כללי באשר לתחום הדעת שבו תעסוק העבודה ולנושא שאותו ארצה לחקור. התעניינותי בשפה העברית ובשורשיה עוד בטרם קראתי לכך "בלשנות", ורציתי לשלב את הנושא עם שפות שמיות אחרות – בדרך שלא הייתה ידועה לי. כאשר שוחחתי עם עדי, המנחה שלי, והצגתי בפניו את רעיונותיי, החל להתבשל נושא המחקר של עבודה זו: המילים השאולות בעברית המקראית ומיון לפי מוצא ורובד לשוני.

ההצעה הזאת איגדה עבורי את הנושאים הכלליים שעלו בראשי ומיקדה אותם לכדי שאלת מחקר מזוקקת. דרך ניסיונותיי להשיב עליה זכיתי להרחיב את ידיעותיי בתחומים כמו העברית המקראית לתקופותיה, אטימולוגיה, לשונות שמיות, שאילת מילים, היסטוריה ועוד. התהליך הזה שהתפתח כמשני למחקר היה עבורי השגת המטרה האמיתית בבואי לכתובת העבודה.

עבודה זו בוחנת את הזיקה בין מוצאן של המילים השאולות במקרא לבין רובדי העברית המקראית לתקופותיה. היא מחפשת מגמתיות בהופעתן של מילים שאולות ממוצא זה או אחר ברבדים לשוניים שונים. כדי לדון בשאלה הזאת ולהסיק מסקנות לגביה, מחקרי עסק במיון טבלאי של המילים השאולות המופיעות בעברית המקראית תוך התייחסות לתפוצתן במקרא. את המיון הזה ביצעתי בצורה יסודית, ובמקרה הצורך הערתי, ניסחתי והצגתי סוגיות שעלו. יחד עם זאת, המחקר שלי אינו עוסק בכל מילה כשלעצמה אלא במבט כולל על קבוצות של מילים שאולות. על כן השתדלתי לא להעמיק יתר על המידה בבחינת גזרון של המילים. כמו כן, ריבוד לשוני ושאילת מילים בפרט, ובלשנות בכלל אינם מדעים מדויקים. לפיכך השתדלתי לנקוט בזהירות רבה ולמעט בהצבת עובדות. מן המיון וממצאיו העליתי מסקנות אפשריות וחיפשתי מגמות, ולא קביעות נחרצות. כך יכולתי להשאיר סוגיות "תלויות באוויר" מבלי לפגוע ביכולת שלי לדון בשאלת המחקר.

הפרק הראשון הוא המבוא התאורטי, סקירת הספרות המדעית, בנוגע לשאילת מילים ולרבדים הלשוניים בעברית המקראית. הפרק השני עוסק בפירוט המחקר שערכתי: החל מהסבר על שאלת המחקר, דרך השערותיי וכלה בפירוט שיטת המחקר. בפרק השלישי ניתחתי את הממצאים והסברתי על הלשונות הזרות ועל המילים השאולות מהן, ובפרק האחרון העליתי מסקנות שמסכמות את המיון כתשובה לשאלת המחקר, והתייחסתי להשערות שהועלו. תוצאות המחקר בעיקרן תאמו את ההשערות שהעליתי ואף העלו מסקנות נוספות שלא חשבתי עליהן. טבלאות מיון המילים המהוות את לב עבודתי המחקרית מובאות כנספחות לעבודה. ייעדתי את ההערות של כל מילה לתמצות החקר האטימולוגי שערכתי עבור חלקן.

במרכז עבודת המחקר עמדו לרשותי מילון העברית המקראית של פרופ' קדרי (קדרי, תשס"ו) והקונקורדנציה החדשה לתנ"ך של אבן־שושן (אבן־שושן, תשמ"א). הם עזרו לי לקשור בין נושא המילים השאולות לבין הרבדים הלשוניים. במהלך המחקר הסתייעתי במילונים שונים ובמאמרים, בעברית ובאנגלית, שעוסקים במוצאן של המילים. בעבודת הכתיבה התאורטית על לשון המקרא נעזרתי בפרקים מתוך שתי סדרות הספרים, "עולם התנ"ך" ו"מקרא לישראל", במאמרו של פרופ' פסברג על לשון המקרא (פסברג, תשע"א) וגם במאמריו ובספריו של פרופ' אבי הורוביץ שעסק רבות ברובדי העברית המקראית ובייחוד בלשון המאוחרת. מאמריהם של פרופ'

רבין ושל פרופ' טורסיני (רבין, תשנ"ט; טורטשינר, תשכ"ה) על מילים זרות ושאלות סייעו לי להשוואת מידע.

אני רוצה להודות בראש ובראשונה לד"ר עדי אמסטרדם, שהנחה אותי בשנה החולפת והיה סבלני להאיר את עיניי וללמד בכל עת ברוח טובה, במקצועיות ובהומור. הערותיו ותיקוניו הקפדניים לימדו אותי רבות על כתיבה נכונה ומקצועית ועל גישה מחקרית, ובזכותו התאפשר איסוף מקור המידע הנרחב. גם על ההזדמנות להתנסות ולהציג פירות ראשונים של מחקר זה בסמינר המחקר "הבלשן הבולש" מודה אני לו מאוד. עוד ארצה להודות לאיילת פליוב, רכזת עבודות הגמר, על החשיפה לאפשרות לכתוב עבודה בנושא שקרוב לליבי ועל הדאגה הבירוקרטית שאפשרה את היצירה מלכתחילה, כמו גם את הציוות עם עדי.

1. מבוא ורקע

1.1. מילים זרות ומילים שאולות בשפה

1.1.1. השפה כמבנה דינמי

כדי להבין את טיבן של המילים השאולות בעברית המקראית, יש להבין תחילה את תופעת שאילת המילים בכלל. בכל שפה, בין מודרנית ובין עתיקה, ישנן מילים ממוצא זר שחודרות לשפה ונקלטות בקרב הדוברים. בעברית, לדוגמה, ניתן לזהות זאת בנקל שכן הדיבור היומיומי של הדוברים מורכב משלל מילים שבולטות בזרותן. לפני שאעסוק בשאילת המילים, אעסוק בטיבה של לשון שהופך אותה לבסיס טוב לקליטת מילים ולשינויים בה בכלל.

לעיתים נראה לנו שהסדירויות שמגדירות כל לשון ולשון קיימות מאז ומתמיד. כאילו כל שפה היא מבנה אחיד ויציב שמציית באופן מושלם לאותם כללים ולעולם אינו חורג מהם. ואם בכל זאת ישנם יוצאי דופן שפורצים את הגבולות הללו, הרי שאפשר לחשוב שהם זניחים וחסרי משמעות. מהנחת יסוד זו עולה כי אין אפשרות שתופעות כמו שינויי הגייה או חדירת מילים זרות תקרינה. עם זאת, המציאות וחקר השפות לדורותיהן מספקים תמונה שונה לגמרי. הנטייה לחשוב שכל מרכיבי השפה נשמעים לאותם כללים היא מוטעית מיסודה. למעשה, התיאור המתאים הוא – בראשית הייתה שפה. כלומר, הסדירויות לא יצרו את השפה, אלא נבעו ממנה. הדוברים הראשונים מצאו ביטויים שונים לתחושותיהם שרק בסופו של תהליך התהוו לכדי שפה. בתוך ההתפתחות הזו הידמו המילים השונות זו לזו בצורותיהן ובמבנה שלהן. כך נוצרו השפות ומכאן נולדה הסדירות הלשונית (טורטשינר, תשכ"ה).

גם לאחר ששפה מתהווה לכדי מבנה סדור ולכיד למדי, היא ממשיכה להשתנות ולהיות מושפעת מגורמים שונים. זהו תהליך מתמשך שמחולל תמורות בלשון, כאלה שלא ניתן להרגיש בנקודת זמן נתונה, אולם בבחינת השפה לאורך זמן יתברר שאכן היא השתנתה באופן משמעותי. התהליכים הללו נגרמים על ידי דוברי השפה. לאורך ההיסטוריה שפות דוברו על ידי אנשים שונים באזורים שונים, ולכל אחד מהם הייתה דרך הביטוי שלו. הגיוון הזה משנה את הלשון לאורך זמן, לעיתים עד כדי יצירת ניבים חדשים בשפה.¹ מתהליך השינוי המתמיד הזה נולדות מילים וצורות דיבור חדשות, וגם שינויים משמעותיים יותר כמו היפוך במשמעותה של מילה או הגייה שונה לגמרי (דויטשר, תשס"ז; טורטשינר, תשכ"ה).

1.1.2. קליטת מילים ממוצא זר

אם כן, שפה איננה מבנה מוגדר וסטטי, אלא מבנה גמיש ומתפתח שמתחדש כל הזמן. זאת עובדה שנובעת מההשפעה שיש לדוברים על שפתם וממהות השפה בכלל. לכן, לאור העובדה שדוברי השפות השונות חיים זה לצד זה, מתרחשות אינספור אינטראקציות בין עמים שונים וכתוצאה מכך מתרחשת השפעה הדדית מתמשכת בין לשונות. בתוך כך, מושגים וביטויים מלשון אחת עשויים לחדור בצורה זו או אחרת אל הלשון האחרת. המילים האלה שמקורן אינו בשפה שבה הן

¹ דויטשר (תשס"ז) הגדיר שכאשר ניב אחד חדל להיות מובן לדוברי הניב האחר, הופכים הניבים לשפות שונות. לתהליך זה יש אזכור במקרא: "וּבְנֵיהֶם חָצַל מִדְבַּר אֲשֶׁדוּדִית וְאִיגָם מִכִּיּוֹם לְדָבָר יְהוּדִית וְכַלְשָׁן עִם וְעִם" (נחמיה יג 24).

נכללות מוגדרות כמילים זרות או שאולות בשפה זו, ולהבחנה ביניהן אתייחס בסעיף הבא (רבין, תשנ"ט; טורטשינר, תשכ"ה).

קליטת מילים ממוצא זר מתאפשרת מכיוון שכחלק מהדינמיות של הלשון, אוצר המילים משתנה ומתפתח. ישנן שתי דרכים עיקריות שבאמצעותן דובר מרחיב את אוצר המילים שלו מעבר לשלב המוקדם של שינון מילים בגיל הרך. שאילת מילים זרות היא אחת מהן. כאשר דובר נתקל במושג, ברעיון או בעצם כלשהו שאין לו שם, פירוש הדבר שאין באפשרותו להתייחס אליו. מכאן שאותו מושג זקוק לתווית. הנסיבות לשאילת איאלו מילים משפה מסוימת משתנות לאורך ההיסטוריה. ללא קשר לכך, מילים זרות הן נגישות מאוד, בייחוד במערכת השם, והן נטמעות בשפה ללא קושי רב. כך מתמלא הצורך האמור ואוצר המילים מתמלא גם הוא בגרים (רביד, תשנ"ה).

אמחיש את חדירת המילים הזרות ואת היטמעותן באמצעות דוגמאות מן העברית החדשה, שלדובריה יהיה קל לשים לב לתופעה הזאת.² מוצאיהן של המילים הללו רבים ומגוונים, כפי שהיה בעברית המקראית. זרותן של המילים בדרך-כלל בולטת: "ז'קט", "טלוויזיה", "לפטופ" ו"טוסטר" הן דוגמאות למילים שנפוצות בלשון היום-יומית. מילים כאלה מוטעמות אף בלשון הרשמית: "אוניברסיטה", "פונקציה", "היסטוריה" ו"פלורליזם" הן דוגמאות לכך. וגם מילים שנשאלו לפני זמן רב ונטמעו בשפה קיימות בלשון העברית, למשל: "רשמי", "מרכז" ו"אדיב". לפיכך המילים הזרות מהוות חלק אינטגרלי מהלשון (שורצולד, תשנ"ח; טורטשינר, תשכ"ה).

אם כן, אוצר המילים שלנו משתנה ללא הרף בכל התקופות; מילים חודרות ללשון ומילים עוזבות. שורצולד (תש"ע) הראתה שהמילים הזרות יכולות להשפיע גם על המילים הילידיות בלשון. לדוגמה, יחד עם אותן מילים עשויים לחדור גם הגיים זרים שמשתלבים במילים הילידיות ומשנים אותן, כמו ההגה הזר ם שנכנס אל העברית ומשפיע למשל על הגיית המילה "תשובה" ("צ'ובה").

ראוי אפוא לראות בתופעת שאילת המילים גורם משמעותי ליצירת תמורות בשפה ולקידום תהליכים לשוניים שמתרחשים באופן קבוע. כך המילים הזרות משפיעות על הלשון יותר ממה שנראה על פני השטח. בין היתר, הן מעידות על השפעה תרבותית-היסטורית בין שתי לשונות, והן יכולות לשמש כלי למחקר ולהסקת מסקנות על אינטראקציה בין שני עמים (טורטשינר, תשכ"ה).

1.1.3. ההבחנה בין מילים זרות למילים שאולות

ישנה הבחנה מקובלת בין שני סוגי המילים ממוצא זר. המילים הזרות חודרות ללשון ושומרות על צורתן המקורית. הן אינן מתאימות את עצמן במבנה ובהגיים לשפה המשאילה. מסיבה זו זרותן מורגשת בקרב הדוברים. דוגמה לכך היא המילה "ז'קט" בעברית בת ימינו. המילים השאולות, לעומת זאת, נטמעות בשפה ועוברות הסגלה ללשון אליה הן חודרות. לעיתים קרובות זרותן של המילים השאולות כלל אינה מורגשת. דוגמה לכך היא המילה "סימן", שהושאלה מהיוונית בלשון חז"ל. חשוב לזכור שאין אלו שתי קבוצות נפרדות, אלא קבוצה ותת-קבוצה. כלומר, מילים זרות,

² מקובל כיום להגדיר את המילים שחדרו אל העברית מתקופת בן-יהודה והלאה כמילים זרות בהתאם להבחנה שנידונה בסעיף 1.1.3 להלן (ניר, תשס"ז, עמ' 254–256). על פי שורצולד (תשנ"ח), עמ' 43, מסתבר שבין עשרה אחוזים לעשרים אחוזים מהמילים בעברית החדשה הן זרות.

אשר "התאזרחו" בשפה, הופכות למילים שאולות (ניר, תשס"ז; רבין, תשנ"ט).³ על פי הבחנה זו, המילים בעברית המקראית שמוצאן זר, שבהן עוסקת עבודה זו, לרוב שייכות בהגדרה לקבוצת המילים השאולות. הסיבה לכך היא שהן הספיקו לעבור אדפטציה ולסגל לעצמן מבנה עברי. לדוגמה, ekallu האכדית עברה התאמה ונהייתה ל"היכל". באותו אופן ניתן לשער שבשלב מסוים בחייה של המילה, היא נהגתה בדומה לצורתה הזרה. על פי הבחנה זו כתבתי את העבודה.

1.2. העברית המקראית

1.2.1. אפיון השפה

העברית היא שפה ממשפחת השפות השמיות. זוהי משפחה בת כ-4,500 שנים, שבה שפות רבות מתקופות שונות, בעיקר מאזור הסהר הפורה,⁴ חצי האי ערב וצפון מזרח אפריקה. מקובל במחקר לתאר את התפתחות השפות הללו בצורת אילן יוחסין. האילן נחלק לענפים גאוגרפיים. מהשפה הקדומה, המכונה "פרוטו שמית",⁵ יצאו שני ענפים מרכזיים: שמית מזרחית ושמית מערבית. השמית המזרחית היא הענף האכדי, והשמית המערבית התפצלה גם היא. הענף הדרום-ערבי אתיופי והענף הערבי הם השמית הדרום-מערבית, והשמית הצפון-מערבית מכילה את הענף הארמי ואת הענף הכנעני – שם נכללת העברית (רבין, תשנ"א). השוואת העברית המקראית לשונות השמיות האחרות חשובה מכיוון שהיא תורמת לחקר העברית עצמה – אם להבנת משמעויות של מילים ואם לענייני דקדוק שונים (רבין, תשל"ב; קדרי, תשס"ו).

השפה העברית מחולקת לתקופות שנבדלות בביורר זו מזו.⁶ לשון המקרא היא הקדומה ביותר שבהן. בסך הכול, הלשון העברית בת כ-3,000 שנה – תעודות ראשונות בעברית מקראית מתוארכות לסוף המאה השתי-עשרה לפני הספירה (רבין, תשל"ב). היא הייתה בשימוש בארץ ישראל לאורך תקופה של מעל אלף שנים עד סוף תקופת התנאים, דהיינו המאה השלישית לספירה (פסברג, תשע"א).

1.2.2. המקרא כמקור מידע לשוני

המקרא, בנוסחו הנוכחי, מכיל עשרים וארבעה ספרים שמחולקים לשלוש חטיבות עיקריות: תורה, נביאים וכתובים. מובן שהספרים הללו הם חתך קטן ומייצג מן הספרות בת התקופה, וככאלה הם אינם מספקים תיאור ממצה של העברית המקראית, אך המקרא הוא מקור המידע הלשוני המרכזי שיש בידינו מאותה תקופה. לצד הטקסט המקראי עומדים מקורות חוץ-מקראיים, המסייעים לקבלת תמונה נרחבת יותר (הורוביץ, תשע"ח).

מקובל במחקר שספרי המקרא נכתבו על ידי מחברים שונים שחיו בתקופות שונות ובמקומות שונים. מסיבה זו ניתן להצביע על רבגוניות שמאפיינת את העברית המקראית: ניכר שוני בסוגה

³ ויש המציעים הבחנה מעט שונה. שובל-דודאי (תשע"ד) מבחינה בין שלושה סוגי שאילה. הראשונה מתייחסת לייבוא צורת המילה ומשמעותה, תוך שינויי הגאים בהתאם לשפה השואלת. לדוגמה, סנהדרין או פרהסיה. את השנייה היא מכנה "מילת כלאיים", כלומר שילוב של צורה זרה וצורה "מקומית". למשל, אצטדיון, דוגמה ונימוס. סוג השאילה הזה מקביל למרבית המילים השאולות שנידונות בעבודה זו. אופן השאילה האחרון הוא תרגום, דהיינו החלפת חלקי מילה או ביטוי על פי דגם מיובא. דוגמה לתרגום שאילה כזה הוא "גורד שחקים" מן האנגלית "skyscraper".

⁴ אזור במזרח התיכון בצורת סהר שנמצא על שטחן של ישראל, קפריסין, ירדן, סוריה, עיראק, דרום מזרח טורקיה ומצרים (כיום).

⁵ שפה משוחזרת.

⁶ ואולם, לדוגמה, ניכרת השפעת לשון חז"ל בלשון המקרא של ימי בית שני.

(פרוזה כנגד שירה),⁷ בדיאלקט (מחברים מממלכת יהודה ומחברים מממלכת ישראל) וגם מבחינה היסטורית (כתיבה בימי בית ראשון מול כתיבה בימי בית שני). לפיכך, אין בעברית המקראית אחידות לשונית מלאה, וניתן להצביע על שכבות שונות של לשון שמרכיבות את הכתוב (הורוביץ, תשנ"ז), למשל:

- **בתחום הכתיב:** בפרק אחד בספר שמואל א', נכתבת מילה אחת בשתי צורות שונות. "וְכֹזֵבֵי נְחֻשֶׁת עַל־רֵאשׁוֹ" (יז 5); "וְנִתְּנָן קֹזֵבֵי נְחֻשֶׁת עַל־רֵאשׁוֹ" (יז 38).
- **בתחום התחביר:** בספר מלכים א' קדה בת שבע בפני דוד המלך ואומרת: "יְהִי אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ דָּוִד לְעֵלְמִי" (א 31). לעומת זאת, בספר נחמיה נכתב: "הַמֶּלֶךְ לְעֹלָם יְחִיָּה" (ב 3). על פי הורוביץ (תשל"ב), השינוי הזה הוא בהשפעת המשפט "מלכא לעלמין חיי" בארמית הממלכתית, שהשפיעה על העברית באותה תקופה מאוחרת.

ואלו הן שתי דוגמאות בודדות לחוסר האחידות הלשונית המאפיין את הטקסט המקראי כפי שהוא משתקף בעברית המקראית.

1.2.3.1. החלוקה לרבדים לשוניים

אופייה הדינמי של לשון גורם לה להשתנות גם בפרק זמן יחסית קצר – קל וחומר כאשר מדובר בתקופה ממושכת כמו חייה של העברית המקראית. לפיכך ברור שהעברית המקראית איננה עשויה מקשה אחת, וכך גם עשרים וארבעה הספרים שזכו להיכלל בתנ"ך. ואכן, מקובל לחלק את הלשון הזו לארבעה רבדים לשוניים: לשון השירה הקדומה, העברית המקראית הקלסית, העברית של תקופת המעבר והעברית המקראית המאוחרת (הורוביץ, תשנ"ז). שני הרבדים העיקריים הם העברית הקלסית והעברית המאוחרת, שכן הם משקפים את ימי בית ראשון ואת ימי בית שני בהתאמה.

כאן המקום להדגיש שאין חלוקה זו באה להציב גבולות ברורים בין החטיבות השונות בתולדות העברית המקראית. בדומה לחלוקת העברית כולה לתקופות, מדובר בניסיון לשקף את קו מהלכה של השפה ולאחד את הרבדים לפי מאפיינים לשוניים והיסטוריים (הורוביץ, תשנ"ז).

1.2.3.1.1. לשון השירה הקדומה

לשון השירה הקדומה היא הצורה העתיקה ביותר של העברית המקראית. זוהי לשון הספרות של תקופת ההתיישבות בארץ ושל תקופת מלכות שאול, וחוקרים מאמינים שמוצאה בצפון. היא נדירה בין ספרי המקרא, שכן היא נשמרה בשירים אחדים: ברכת יעקב (בראשית מט), שירת הים (שמות טו), משלי בלעם (במדבר כג–כד), שירת האזינו (דברים לב), ברכת משה (דברים לג), שירת דבורה (שופטים ה), שירת חנה (שמואל א' ב) וחבקוק ג; ובכמה מזמורים בקובץ תהילים (כגון פרקים יח, כט, עז). הלשון הזו בולטת בקדמותה לאור השפות השמיות האחרות של התקופה (רבין, תשל"ב; פסברג, תשע"א). לשון השירה הקדומה בולטת בתכונות ארכאיות בתחביר, בדקדוק ובאוצר המילים. לדוגמה, השמטת היידוע ווי"ו החיבור ושימוש מרובה במילים יחידאיות.⁸

⁷ בעניין חידושי לשון הפרוזה הקלסית בהשוואה ללשון השירה הקדומה ראה סעיף 1.2.3.2 להלן.
⁸ בעניין זה, ראה פסברג (תשע"א), עמ' 92–94.

1.2.3.2. העברית המקראית הקלסית

העברית המקראית הקלסית היא השפה העשירה והעיקרית שברבדים. היא מכונה תור הזהב של העברית המקראית. היא הופיעה עם כניסת שבט יהודה לזירה הלאומית, הפיכתה של ירושלים לעיר הבירה וקביעת בית המקדש הראשון, והיא נחשבת ללשון ממלכת יהודה. למרות זאת, אפשר שללשון זו הייתה השפעה גם בממלכת ישראל הצפונית – עדות נוספת לשגשוג הרב שלה ושל מלכות בית דוד.⁹ עם כניסתה של העברית המקראית הקלסית כלשון רווחת התגבשה לשון הפרוזה העברית המאפיינת את רוב הטקסטים המקראיים,¹⁰ שהוסיפה חידושים רבים ללשון השירה הקדומה. לדוגמה, משפטים משועבדים במקום משפטים קדומים חסרי מילות קישור: בלשון השירה: "בְּנִימִין וְאָב יִטְרֹף" (דברים לב 40), במקום "אשר יטרף", ובלשון הפרוזה הקלסית: "וַיִּקֶם מִלֶּךְ־חֲדָשׁ עַל־מִצְרָיִם אֲשֶׁר לֹא־יָדָע אֶת־יֹסֵף" (שמות א 8). ריבוי המאפיינים הלשוניים שהתוספו עם עלייתה של העברית המקראית הקלסית מצביעים על עושר לשוני בתחום הפרוזה. דוגמה אחת לכך היא רצפים עם וי"ו ההיפוך¹¹ אשר שכיחים מאוד בספרי העברית הקלסית (רבין, תשל"ב; פסברג, תשע"א).¹²

1.2.3.3. העברית של תקופת המעבר

טקסטים הנכללים ברובד זה מאופיינים הן בתופעות מן העברית הקלסית והן בתופעות מאוחרות, ובשל כך נהוג לראות בהם תוצר של תקופת מעבר. רובד זה של העברית המקראית הוא יוצא דופן יען כי אין לו זכות קיום עצמאית, אלא הוא נוצר מקושי לשייך טקסטים מקראיים מסוימים לאחד משלושת הרבדים העיקריים (הורוביץ, תשנ"ז). למרות זאת, ראוי לציין אותו בחלוקת הרבדים לשם הדיוק המתבקש ולהמחשת ההדרגתיות המאפיינת את המעבר בין הרבדים. כמו כן, הוא ישרת את המחקר בהמשך.

1.2.3.4. העברית המקראית המאוחרת

העברית המקראית המאוחרת היא הלשון העברית של ימי בית שני. שנת 586 לפנה"ס, עת חורבן בית המקדש הראשון, מסמלת את דעיכתה של העברית הקלסית. היהודים הוגלו לבבל ושו למכורתם רק כמאה שנים לאחר מכן. לפי רבין (תשל"ב), גלות בבל ערערה את יסודות החברה דאז ובכך פגעה בלשון הקלסית. לשון זו הייתה נהוגה בקרב אנשי העילית העירונית, וכשהם הוגלו ושפתם התבוללה, עברה העברית שינוי בלתי נמנע. הארמית הממלכתית הפכה לשפה הרשמית בכל ממלכת בבל וכל אדם היה חייב בידיעתה לצורכי מסחר ומשא ומתן. כתוצאה מכך היא הושרשה בדיבור היום־יומי, השפיעה רבות על העברית וערערה את מעמדה. לכן, לשון זו נחשבת ל"תור הכסף"¹³ של העברית המקראית. יחד עם זאת, העברית המאוחרת השתנתה והתפתחה באופן טבעי גם ללא קשר להשפעות חיצוניות (רבין, תשל"ב). להלן אציג כמה ממאפייני לשון בית שני באמצעות השוואה לעברית הקלסית, זאת על מנת לעמוד על השינויים בין הלשונות:

⁹ לדעת רבין (תשל"ב), הנביאים עמוס והושע התנבאו בלשון הזאת בממלכת ישראל, ואולם ייתכן שהייתה כאן עריכה.

¹⁰ רבין מציע אפשרות אחרת להתגבשות הפרוזה, שלפיה הפרוזה המפותחת הייתה מצויה בעברית מתחילת שימושה. ראה ביתר הרחבה, רבין (תשל"ב), עמ' 66.

¹¹ וי"ו בתחילת הפועל שהופכת כביכול את זמנו הדקדוקי. המונח נטבע בתקופת ימי הביניים. זוהי למעשה וי"ו הרצף, הבאה (בניקוד פתח) ברצף של פעולות, בעיקר בפרוזה, ובדרך כלל בעבר הסיפורי.

¹² להרחבה ראה סעיף 1.2.3.4 [א].

¹³ כלשונו של רבין (תשל"ב).

א. רצפים עם וי"ו ההיפוך היו נפוצים בפרוזה של לשון בית ראשון. מטרת האמצעי הספרותי הזה הייתה הבעת התפתחות העלילה בסיפור. לדוגמה, "וַיִּשְׁפֹּם אַבְרָהָם בְּבֶקֶר וַיַּחבֵּט" [...]. וַיִּקְטֹל וַיִּלְךְ... (בראשית כב 3) ו"וַיִּרְא וַיִּקְם וַיִּלְךְ אֶלְנַפְשׁוֹ וַיָּבֵא בָאָר שֶׁבַע אֲשֵׁר לַיהוָה וַיִּנַּח אֶת־נַעֲרוֹ שָׁם" (מלכים א' יט 3). בין הרצפים האלה בלט הרצף "קָטַל וַיִּקְטֹל" או "וַיִּקְטֹל וַיִּקְטֹל", למשל: "וַיִּאָמֶר אֵלָיָהּ שְׁמֹשׁוֹן אִם־יֵאֱסֹרֵנִי [...] וְחֲלִיתִי וְהִיתִי כְּאֶחָד הָאָדָם" (שופטים טז 7). לעומת זאת, בעברית המקראית המאוחרת השימוש ברצפים האלה פחת משמעותית, לדוגמה: "וַיִּדְעֵתִי כִּי [...] וְעוֹד רָאִיתִי..." (קהלת ג 14–16).¹⁴ מחברי הספרים המאוחרים לעיתים ניסו לכתוב לפי המסורת הקלסית מטעמים שונים, ועשו שימוש גם במאפיין הזה. לדוגמה, "וַיִּקְם אִיּוֹב וַיִּקְרַע אֶת־מְעָלוֹ וַיִּגְזַ אֶת־רֵאשׁוֹ וַיִּפֹּל אֶרְצָה וַיִּשְׁתַּחֲוֶי" (איוב א 20).¹⁵

ב. ארמאיזמים, כלומר שימושי לשון שניתן לתלות את הופעתם בעברית בהשפעת הלשון הארמית, היו שכיחים מאוד בעברית המקראית המאוחרת. לדוגמה, השורש קב"ל:¹⁶ בעברית המאוחרת – "וַיִּקְבְּלוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם מִשְׁקַל הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב..." (עזרא ח 30); ולעומת זאת בעברית הקלסית נעשה שימוש בפועל אחר – "וַיִּקַּח מִשָּׁה וַאֲלַעְזָר הַכֹּהֵן אֶת־הַזָּהָב..." (במדבר לא 54).

ג. בעברית המקראית המאוחרת רווח הכתיב המלא, בניגוד לשימוש בכתיב חסר בתקופת בית ראשון. לדוגמה: "וַיְהִי אַחֲרַי מוֹת שְׂאוֹל וְדָוִד שָׁב מִהַכּוֹת אֶת־הַעַמְלֶק..." (שמואל ב' א 1), לעומת "וַיִּלְךְ דָּוִד וְכָל־יִשְׂרָאֵל..." (דברי הימים א' יא 4) במאוחרת. כך גם בכתיבת שם עיר הבירה, למשל: "וַיִּלְחֲמוּ בְּנֵי־הַיְהוּדָה בִּירוּשָׁלַם..." (שופטים א 8), לעומת "אֲשֶׁר הִגְלָה מִירוּשָׁלַם עִם־הַגְּלָה..." (אסתר ב 6).

הדוגמאות הללו ממחישות את התפתחות העצמאית של העברית המקראית המאוחרת ומראות שחלק מן השינויים לא קרו בהשפעה זרה, אלא מהתפתחות עצמאית גרידא (פסברג, תשע"א).

1.2.4. חלוקת ספרי המקרא בהתאם לרבדים הלשוניים

ידוע כי ספרי המקרא נכתבו בתקופות שונות ובלשוונות בעלות מאפיינים שונים. בחלק זה אנסה, בזהירות רבה, להציג סיכום שמשייך את הטקסטים המקראיים לרבדים הלשוניים שתוארו לעיל. יש לזכור שחלוקה כזו איננה חד משמעית, כשם שחלוקת הרבדים או כל ניסיון פריודיזציה אחר אינם כאלה. כלומר, ישנם טקסטים שלא ברור מתי נכתבו ולפיכך אין דרך לסווג אותם לרובד לשוני מוגדר. זאת ועוד, תופעה שכיחה בחיבור הספרים היא עיבוד מאוחר; דהיינו ספרים שהחלו להיכתב בתקופה מסוימת ובמהלך מאות שנים נשמטו מהם טקסטים, נוספו להם קטעים או שהם נערכו בצורה כזו או אחרת. התופעה הזאת מקשה מאוד על זיהוים. לכן, אין מטרת סעיף זה אלא ליצור חלוקה כללית כמבוא למיון המילים השאלות.

¹⁴ מעניין הוא שבספר קהלת רצפים אלה כמעט שאינם מצויים כלל.

¹⁵ בעניין לשונו של איוב, ראה סעיף 1.2.4.3.1 להלן.

¹⁶ בעניין זה, ראה הורוביץ (תשל"ה), 461–463.

1.2.4.1. תורה ונביאים ראשונים

כפי שציינתי לעיל, העברית המקראית הקלסית היא הרובד הלשוני העיקרי במקרא. ואכן, רוב ספרי המקרא כתובים בלשון המשקפת את העברית הזו, ובכלל זה חמשת חומשי התורה וספרי נביאים ראשונים, למעט הטקסטים שמיוחסים ללשון השירה הקדומה (פסברג, תשע"א).¹⁷

1.2.4.2. נביאים אחרונים

1.2.4.2.1. ישעיה, ירמיה ויחזקאל

ספר ישעיה הוא הראשון שבקובץ זה, ואין תשובה ברורה לשאלה מתי נכתב ומי חיבר אותו. מקובל במחקר לחלק את הספר לשניים: ישעיהו הראשון (ישעיה א–לט) וישעיהו השני (ישעיה מ–סו). חטיבת הפרקים הראשונה מורכבת מאוד. הופמן (תשנ"ט) סבור שהספר עבר תהליך ארוך של עריכות ושילוב תוספות מאוחרות, ולכן אין אפשרות לדעת לאיזה רובד הוא משתייך. באשר לחטיבה השנייה, מקובל במחקר שהיא לא נכתבה לפני עלייתה של האימפריה הפרסית, כלומר בשלב מאוחר מאוד של לשון המקרא (הופמן וקופמן, תשנ"ט). עם זאת, בעבודה זו אשאיר את סוגיית ספר ישעיה בעינה ולא אבחין בין החטיבות.¹⁸

הספר הבא בחטיבת נביאים אחרונים הוא ירמיה, לגביו הדעות מעט חלוקות. לפי הופמן (תשס"א), לשונו של ירמיה היא העברית המקראית הקלסית. הטענה מסתדרת עם תקופתו של הנביא, בשלהי ימי בית ראשון, הגם שרקע היסטורי איננו מספיק כדי לקבוע את זמן חיבורה של יצירה. בניגוד להופמן, פסברג (תשע"א) סבור שיש לשייך את ירמיה לתקופת המעבר. טענתו מתבססת על השפעת הארמית שלדעתו קיימת בספר. ראשית, ישנו פסוק אחד שכתוב בארמית (ירמיה י 11).¹⁹ הופמן (תשס"א) מפרך את הדוגמה הזו בטענה שהשימוש בארמית מתברר מההקשר – בפרק מוזכרים דברי ה', ובפסוק זה הוא מגנה את דרך הגויים ואומר: "כִּדְנָה תִּאֲמְרוּן", כלומר מצווה על העם מה לומר לגויים. לפיכך מתקבל על הדעת שהפנייה תיעשה בארמית ולא בעברית. שאר הדוגמאות של פסברג הן שימושים שלדעתו ייתכן שהם בהשפעת הארמית, כגון שימוש במושג הישיר "אות" – "אותי", "אותך" – במקום "את" – "אתי", "אתך". ואולם ארמאיזמים כאלה לבדם אינם ערובה לאיחורו של טקסט, אלא אם סומכים צורה מסוימת לתקופה מאוחרת על בסיס מקורות נוספים (הורוביץ, תשל"ב). נראה שאין בסיס מספיק לשייך לספר ירמיה השפעה מאוחרת ניכרת.

ספר יחזקאל שייך באופן מובהק לעברית של תקופת המעבר. הוא מייצג חולייה מקשרת מבחינה לשונית בין העברית הקלסית לעברית המאוחרת. תופעה אחת שחוזרת ביחזקאל היא שימוש במילים נרדפות, שאחת מתאימה ללשון בית ראשון והשנייה ללשון בית שני. לדוגמה, "שש" (יחזקאל טו 10 ו-13, יחזקאל כז 7) אל מול "בוץ" (יחזקאל כז 16). עוד תופעה רווחת היא השפעה בבליית, כמו "אֲמַלְהָ לְבַתְּךָ" שהוא תרגום שאילה מ-"libbāti malū", שפירושו מלא כעס. על כן מסכימים החוקרים שהוא משתייך לרובד המעבר (פסברג, תשע"א; הורוביץ, תשנ"ז).

¹⁷ ראה סעיף 1.2.3.1.

¹⁸ ויש המחלקים את חטיבת הפרקים מ-10, ראה הופמן (תשנ"ט) – "מבנה החטיבה מ-10 ומחברה".

¹⁹ בתוך פסוק זה נמצאות שתי צורות ארמיות למילה ארץ, אחת קדומה ואחת מאוחרת יותר. על כן ייתכן שפסוק זה היה נתון לעריכה מאוחרת; וראה הופמן (תשס"א), עמ' 292–294.

1.2.4.2.2 קובץ תריעשר

קובץ שנים עשר הנביאים שספריהם אוגדו לאסופה אחת הוא כנראה המורכב ביותר לפיענוח מבחינת זמן החיבור. הספרים בו לעיתים אינם מעידים דבר על זמן חיבורם, והם נתונים רבות לעיבודים מאוחרים. בדרך כלל הם חידה לחוקרים. לדוגמה, הושע, עמוס ומיכה ניבאו באותה תקופה, והם משתייכים לנביאים הקלסיים. למרות זאת, שאלת חיבורם ולשונם איננה ברורה בשל השפעות מאוחרות (ויסמן, תשס"ב).

להלן סיכום לשאלת חיבורם של ספרי תריעשר:

- א. ספר הושע כנראה נשמר כמסורת שבעל־פה אחרי ימיו של הנביא והועלה על הכתב בתקופה שאחרי גלות אשור, עת פריחתה של העברית המקראית הקלסית. בשלב מאוחר יותר, ייתכן אפילו אחרי גלות בבל, נוספו לו קטעים מסוימים (ויסמן ולוינשטיין, תשס"ב).
- ב. בשונה מספרים אחרים בקובץ, לספר יואל אין כותרת עם ציון זמן ומקום. למרות זאת, מניחים החוקרים שחובר בימי בית שני על פי מספר רמזים, לדוגמה השימוש בשם "יהודה" לארץ ישראל כולה וההתייחסות ליוונים (יואל ד 6). אף על פי כן, לשונו איננה ברורה ולא ניתן לקבוע בוודאות את זמן חיבורו (יונגמן, תשס"ב). בשל כך לא אעשה כן בעבודה זו.
- ג. תקופתו של עמוס היא המאה השמינית לפנה"ס, בימי המלכים עזיה וירבעם. לפי רוזל וויסמן (תשס"ב), ישנן שלוש גישות עיקריות לשאלת חיבורו של ספר עמוס: האחת גורסת שהועלה על הכתב בתקופתו של הנביא; לפי השנייה, הספר התחבר רק בימי בית שני וגישה שלישית אומרת שהספר עבר עריכות ותוספות עד לגיבושו הסופי. גם כאן, אין הסכמה בדבר חיבורו ולכן הסוגיה תישאר תלויה.
- ד. ספר עובדיה הוא הקצר ביותר בתנ"ך ובו פרק יחיד. בשל הצמצום הזה, קשה הרבה יותר לזהות מגמות של כתיבה או את זמן חיבור הספר. חלק מן החוקרים סוברים שעובדיה חי בימי חורבן בית המקדש הראשון, ואחרים מאחרים אותו למאה החמישית לפנה"ס. מטבע הדברים, אין הסכמה לשאלת חיבורו של הספר ואחדותו (אבישור, תשס"ב – עובדיה).
- ה. לשונו של ספר יונה קרובה מאוד ללשונם של ספרים מאוחרים אחרים במקרא, וניכרת קרבה לארמית וללשון חז"ל. יש לך דוגמאות רבות,²⁰ בעיקר בתחום אוצר המילים. דוגמה אחת היא השימוש במילה "ספינה", השאולה מארמית, לצד "אניה" הקלסית. גם הצירוף "...וַיִּקְרָאוּ [...] בְּחֻזְקָה..." (יונה ג 8) הוא בהשפעת הארמית, כפי שמופיע בספר דניאל (ג 4). דוגמאות אלה ואחרות מסווגות את ספר יונה כטקסט מאוחר שמנסה להשתמש בעברית הקלסית אך לא מצליח להימנע מצורות השגורות בלשון המחר (זקוביץ ושנאן, תשע"ה).

²⁰ ובעניין זה ראה ברנר (תשל"ט).

- ו. ספר מיכה מתאפיין בלשון שירה, לבד מפסוק פרוזה אחד בכותרתו. לשון הספר היא העברית המקראית הקלסית, שכן אין בספר מיכה מאפיינים מאוחרים למעט צורת ריבוי ארמית אחת שניתן לייחס למעתיק מאוחר, ואין בה כדי להעיד על זמן הנבואה (הופמן, תשע"ז).
- ז. סגנונו של ספר נחום הוא ברובו סגנון השירה הנהוגה במקרא, אף שתיאוריו ייחודיים. על כל פנים, לא ברור רובד לשונו (אבישור, תשס"ב – נחום). למרות תקופתו המוקדמת של הנביא, ניתן למצוא בו לדוגמה את המילה "פלדה" השאולה מפרסית, ולכן אפשר להניח שישנן בו נבואות המשקפות את הלשון העברית המאוחרת.
- ח. ספר חבקוק אינו יצירה אחת אחידה. אין מידע בספר על זמנו של הנביא, אף שמשערים שמדובר בתקופת גלות אשור (אחיטוב, תשס"ו). לפיכך נראה שלא ניתן להגדיר אותו בחלוקה הלשונית.
- ט. באשר לספר צפניה, הדעות חלוקות. מקובל לשער שהוא ניבא בתקופת בית ראשון בחצר המלך יאשיהו, אולם לא ברור מתי חובר הספר כפי שהוא נמצא בידינו. יש אפילו המוצאים בו השפעה מאוחרת (אחיטוב, תשס"ו). על כל פנים, שיוכה של לשון ספר צפניה לרובד יחיד מוטל בספק.
- י. שלושת הספרים שחותמים את קובץ תרי עשר – חגי, זכריה ומלאכי – שייכים שלושתם לתקופת בית שני, דהיינו העברית המקראית המאוחרת. על פי הכתוב בספרים חגי וזכריה ניתן להבין שהם פעלו בתקופת דריווש מלך פרס. בספר מלאכי, לעומת הראשונים, אין עדות מפורשת של המחבר לזמן הכתיבה. אף על פי כן, מקובל במחקר שהוא שייך לתקופת שיבת ציון (הורוביץ, תשנ"ז).

1.2.4.3. חטיבת הכתובים

1.2.4.3.1. ספרים שייחוסם הלשוני מסופק או לא ידוע

ספר תהילים, אשר פותח את חטיבת הכתובים, הוא בגדר חידה בעניין זה. מוסכם במחקר שקובץ זה – בדיוק כמו העברית המקראית כולה – איננו מקשה אחת, אלא הוא נכתב על ידי מחברים שונים בתקופות שונות. ישנם מזמורים קדומים,²¹ אך רוב המזמורים שנויים במחלוקת באשר לשיוכם לרובד לשוני כזה או אחר. בעבר היה מקובל לאחר מזמורים רבים,²² אולם כיום מקובל במחקר כי המזמורים הם חלק מספרות המזמורים הענפה של המזרח הקדום ומהווים פרי תהליך ממושך.²³ ובכל זאת הורוביץ (תשל"ב) הראה שכמה מהמזמורים הם מאוחרים.²⁴

ספר משלי, השני משלושת ספרי אמ"ת, גם הוא איננו פשוט, ואין הסכמה בין החוקרים בעניינו. הוא מורכב מכמה קבצים שנכתבו במשך תקופה ארוכה. יש שמאחרים חלק מן הקבצים לתקופה הפרסית או אף לתקופה ההלניסטית (הורוביץ, תשע"ג).

²¹ ראה סעיף 1.2.3.1.

²² הזמנים הקשים המשתקפים במזמורים, והדכדוך והייאוש המובעים בהם, היוו בעיני החוקרים מן המאות ה-19 וה-20 ראיה לסבור שהחורבן המתואר מתאים לתקופה הבת-ר־קלסית. גם השוואת המזמורים לספרות הנבואה, ובפרט הרעיונות המשותפים, כגון הכרת כל גויי הארץ, חיזקה את הטענה בדבר איחורם של המזמורים (סרנה, תשמ"ב).

²³ הסיבות לשינוי התפיסתי הן, בין היתר, הלשון השירית המשתקפת במזמורים וההקבלה לספרות אוגרית (סרנה, תשמ"ב).

²⁴ להרחבה על איחורם של המזמורים ראה הורוביץ (תשל"ב), ובפרט עמ' 67 ואילך.

הורוביץ (תשל"ה) עסק רבות בלשונו של ספר איוב, השלישי מבין ספרי אמ"ת. לדבריו, בעבר סברו שהספר נכתב בזמן קדום מאוד, אך הורוביץ אינו מקבל עמדה זאת. בספר איוב יש הבחנה ברורה בין סיפור המסגרת הכתוב בלשון פרוזאית²⁵ ובין השירה שמהווה את חלק הארי של הספר. ההבחנה הזאת שימשה לחלוקה מדויקת יותר: סיפור המסגרת ככל הנראה נכתב בעברית המקראית המאוחרת, ואילו שאלת רובדו הלשוני של שאר הספר נותרה בחוסר הסכמה. טענה זו מבוססת על מרכיבים שונים בחלק הפרוזה שניכר בבירור שהם שייכים לתקופה מאוחרת (הורוביץ, תשל"ה).

שני ספרים נוספים שקשה לשייכם לרובד לשוני מובהק הם מגילת רות ושיר השירים. אומנם העלילה המתוארת במגילת רות מתרחשת כמה דורות לפני מלכות דוד, ויש הסוברים שלשונה היא העברית המקראית הקלסית – ואולם יש במגילה סממנים מאוחרים רבים שבגינם כנראה יש לאחר את המגילה לתקופת בית שני (זקוביץ, תש"ן). גם לגבי שיר השירים יש חילוקי דעות במחקר. לפי הורוביץ (תשנ"ז) וזקוביץ' (תשנ"ב), לשון שיר השירים היא הלשון המקראית המאוחרת. זקוביץ' (תש"ן) מדגיש שאומנם ברור שזמנו מאוחר, אך כנראה ישנם בספר זה שירים שקדומים בהרבה ממועד גיבושם בכתב. על כל פנים, שניהם משויכים כאן לעברית המקראית המאוחרת.

1.2.4.3.2 ספרים שקיימת הסכמה לגבי רובד לשונם

מגילת איכה היא יוצאת דופן בין ספרי הכתובים. היא עוסקת בחורבן ירושלים, ומשתקפת בה העברית המקראית הקלסית, אף על פי שמוצאים בה גם מאפיינים מאוחרים (זקוביץ' ושנאן, תשע"ז); עם זאת, מגילת איכה אינה משופעת במילים שאולות ולכן הקביעה פחות חשובה לעניינו של מחקר זה.

שאר ספרי הכתובים שלא נידונו עד כה בפרק זה: קהלת–דברי הימים, משתייכים לעברית המקראית המאוחרת, כמקובל במחקר. איחורם של חלק מן הספרים האלה ידוע מעדותו המפורשת של המחבר, לדוגמה: "וּבְשָׁנָה אֶחָת לְכוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס... (עזרא א 1), "וַיְהִי בַיָּמֵי אֲחַשְׁוֶרֶשׁ... (אסתר א 1). הספרים אסתר, דניאל²⁶ ועזרא ונחמיה נכללים בקבוצה הזאת. השפעה ארמית, פרסית ואף יוונית על אוצר המילים, לצד אזכור מלכים מאוחרים או מאפיינים של תקופת שיבת ציון ואילך מצביעים על כתיבה בלשון המקראית המאוחרת (הורוביץ, תשנ"ז; פסברג, תשע"א).

קהלת ודברי הימים הם ספרים שאיחורם עולה מעדותה הפנימית של היצירה. בדברי הימים יש מאפיינים לשוניים מאוחרים בדומה לאלה שהוזכרו לעיל, לדוגמה: "עֲתָה חֲכָמָה וּמַדָּע תִּרְלִי" (דברי הימים ב' א 10) תמורת: "וַיִּמְלֵא אֶת־הַחֲכָמָה [...] וְאֶת־הַדַּעַת" (מלכים א' ז 14) – בהשפעת מנדֶּעָה הארמית; וכאן עוזרת השוואת הלשון לזו של נביאים ראשונים. גם בספר קהלת ניתן למצוא שימושי לשון בהשפעת הארמית ואף מילים שאולות מפרסית כמו "פרדס" (ב 5) ו"פתגם" (ח 11).

²⁵ פֶּרְקִים א–ב ופרק מב פסוק 7 ואילך.

²⁶ ואולם, לשונו של ספר דניאל שמכילה מילים שמקורן ביוונית, דוגמת "סוּמְפוֹנִיָּה", מצביעות על חיבורו בתקופה ההלניסטית – המאוחרת הרבה יותר מזו שהמחבר מעיד עליה: "בְּשָׁנָה שְׁלֹשׁ לְמַלְכוּת יְהוֹזָקִים מֶלֶךְ־יְהוּדָה" (דניאל א 1).

1.2.5. חקר המילים השאולות בעברית המקראית

חקר המילים השאולות בכל לשון, איננו משימה של מה בכך. מעטות הן המילים שניתן להצביע על זרותן באמצעות הגייה מיוחדים או מבנה שונה כמו "פטדה" ו"פילגש". מרבית המילים השאולות התאימו את עצמן לסדרי הלשון המקבלת, או שמלכתחילה לא הכילו תכונות שמעידות על מוצאן. הדרך לגלות את המילים השאולות במידה כזו או אחרת של ביטחון היא חקירה היסטורית (רבין, תש"ל).

רבין (תש"ל) הוסיף ותיאר את התהליך הלשוני שאחריו על החוקרים להתחקות: עד לזמן מסוים מילה פלונית איננה מופיעה בשום טקסט עברי. בתקופה שהמילה מתחילה להופיע בכתבים שונים ידוע לנו שדוברי העברית היו במגע עם לשון זרה שכבר התקיימה בה מילה אשר מתאימה בצליל ובמשמעות למילה העברית. כמו כן, יש לוודא שלמילה הזרה ישנם שורשים בלשון המשאילה, ושאפשר להוכיח ששימשה בה קודם להופעת המילה בעברית. ובעניין זה יש לנקוט בזהירות, מכיוון שעלולים לצוץ קשיים רבים בחקירה מסוג זה. למשל, ייתכן שיהיה קושי להוכיח שאכן היה מגע בין העברית ללשון המשאילה, או לחלופין הקביעה כי המילה שורשית בלשון הזרה ולא הופיעה בעברית בטרם המגע עם אותה לשון תהיה לעיתים בלתי אפשרית, ובמקומה תועלינה השערות.

2. המחקר

2.1. שאלת המחקר ומטרתו

במחקרי עסקתי בשאלה, מהי הזיקה שבין מוצאן של המילים השאולות במקרא²⁷ לבין רובדי העברית המקראית לתקופותיה.

למעשה, עבור קבוצות שונות של מילים שאולות מאותו מוצא חיפשתי מכנים משותפים בנוגע לתפוצתן במקרא, ולהפך. בחרתי לעסוק בשאלה הזאת מכיוון שהאמנתי שדרכה אוכל ללמוד רבות על אודות המילים השאולות בלשון המקראית, ויותר מכך – אוכל ללמוד על הקשר בין העברית לשכנותיה בתקופה המקראית. מובן שאין מקום לתשובה כללית וחד-משמעית לשאלת מחקר מסוג זה. במקום זאת, אדון בשאלה באופן כוללני ובעיקר – בזהירות רבה. מטרתי היא איסוף מסקנות אפשריות ובדיקה האם הן מתיישבות עם ההנחות המקובלות במחקר ועם ההיסטוריה של העברית המקראית והלשונית השכנות.

2.2. הנחות יסוד והשערות

2.2.1. הנחות יסוד

ראשית אסביר את הנחת היסוד הראשונה שמשמעת כבר מניסוח שאלת המחקר. כששאלתי "מהי הזיקה...?", הנחתי שאכן יש זיקה כזאת ומטרת מחקרי היא לעמוד על טיבה. הסיבה להנחה הזאת היא שחדירת מילים זרות משפה אחת לאחרת מעידה על קשר בין לשונות ובין עמים, אך גם

²⁷ במחקרי עסקתי בעברית המקראית בלבד, דהיינו המילים השאולות בארמית המקראית אינן חלק מן המיון שערכתי.

על השפעה לשונית – בין אם היא הדדית ובין אם לאו.²⁸ כמו כן, הרבדים הלשוניים מייצגים תקופות היסטוריות בתולדות השפה. לפיכך מתבקש שיהיה קשר בין הרבדים הלשוניים ובין מוצא המילים השאלות, ויהיה ניתן להצביע על השפעות ייחודיות לרובד כזה או אחר.

בהמשך לכך, ניתן להניח שלא תיתכן השפעה של לשונות מאוחרות על הרבדים הקודמים ללשון בית שני. הסיבה לכך היא שהלשונות הללו באו במגע עם העברית רק בתקופה מאוחרת יחסית. הפרסית, לדוגמה, הייתה במגע עם העברית לא לפני עלייתה של האימפריה הפרסית והופעת הפרסית העתיקה בכתובות של מלכי בית אחמנש החל מאמצע המאה השישית לפנה"ס (פריי ושקד, תשל"ב). הנחת היסוד הזו חשובה מכיוון שאם אכן ישנה תופעה במקרא של שאילת מילים מפרסית בספרים מוקדמים, הרי שהופעת המילים הללו, ככל הנראה, היא פרי עריכה מאוחרת. בהמשך לכך, אם אמצא מילה שמופיעה בטקסטים השייכים לעברית המקראית המאוחרת בלבד, אין פירוש הדבר בהכרח שהיא נכנסה אל העברית בתקופה מאוחרת. למרות זאת, ניתן לשער לנוכח ממצא כזה שהמילה נפוצה בתקופה הזאת.

הנחת יסוד נוספת היא שתופעות בודדות אינן יכולות לשפוך אור על הסוגיה לבדן, אלא רק אוסף של תופעות, ובלבד שתצבענה על מגמה כזו או אחרת. לדוגמה, אם אמצא שמילים שאולות משפה פלונית מצויות בעיקר בעברית המקראית המאוחרת, אוכל להסיק ששפה זו הייתה קרובה אל העברית בתקופה מאוחרת. יתרה מזאת, אם אמצא בתוך הקבוצה הזו מילה המופיעה פעם אחת ברובד הקלסי ופעמים רבות ברובד המאוחר, עולה אפשרות שהימצאותה בטקסט הקלסי היא פרי עריכה מאוחרת.

ישנן הנחות יסוד נוספות שחשוב לציין בטרם ניגש למחקר עצמו: האחת, היא ששכיחותן של מילים במקרא אינה מעידה על שכיחותן בלשון המדוברת באותה תקופה. הספרות המקראית היא קורפוס סגור בעל אוצר מילים מצומצם, והאפשרות להסיק ממנה מסקנות נרחבות על הלשון המדוברת היא מוגבלת. הנחת היסוד השנייה היא שההשפעה הזרה על לשון השירה הקדומה תהיה זניחה במחקר. זאת מפני שמן הרובד הלשוני הזה נותרו שרידים בודדים במקרא ותו לא. הנחת היסוד השלישית קשורה בהנחה שתהייה מילים שקשה לקבוע בביטחון לגביהן האם הן שאולות ומה מוצאן.²⁹ לכן, במרבית המקרים אציין שישנן השערות לכאן או לכאן, או לחלופין אציין שמסתבר שמילה מסוימת שאולה.

2.2.2. השערות למחקר

בחלק זה אציג כמה השערות אפשריות למגמות שתעלינה מן המחקר בתחומים בולטים שכבר נידונו במידה מסוימת בעבודה. כמובן הדיון המסכם על הממצאים ועל שאלת המחקר צפוי להוליד מסקנות נרחבות יותר בתחומים שלא מובאים כאן.

א. ידוע כי לאורך כל תקופת המקרא השפות הדומיננטיות היו האכדית והארמית. שתי השפות הללו קשורות זו בזו – שתיהן שימשו שפות רשמיות באימפריה הבלבית, אף על פי שעלייתה של הארמית התרחשה מאוחר יותר. האכדית שימשה כשפה רשמית גם באימפריה האשורית הגדולה בתקופה קדומה יותר. אלו שתי אימפריות שיש להן קשר הדוק לדוברי העברית בתקופת המקרא, בייחוד בגלויות. לפיכך, השערתי הראשונה היא שאמצא בעברית המקראית כמות גדולה ביותר

²⁸ ראה סעיף 1.1.2 לעיל.
²⁹ עסקתי בקושי הזה בסעיף 1.2.5.

של מילים שאולות מארמית ומאכדית – יותר מכל שאר השפות. השערה זאת מקבלת משנה תוקף לאור העובדה שהארמית והאכדית, שתיהן שפות שמיות, ולפיכך ישנן תכונות משותפות להן ולעברית בתחומים שונים של השפה. בבסיסן הן צאצאיה של שפה קדומה אחת, כך מקובל במחקר. לכן, יש לי בסיס לשער שהעברית המקראית שאלה יותר מילים משמית מאשר מכל שפה אחרת, וזאת למרות מגעיה עם שפות לא שמיות כמו המצרית החמית או הפרסית האיראנית. מעבר לקרבה הגאוגרפית של העברית לאחיותיה השמיות, לדוברים היה קל יותר לסגל לעצמם מילים שמיות שדומות לשפתם.

ב. כאמור בסעיף 1.2.3.4, העברית המקראית המאוחרת היא שפה מעורערת יותר ופתוחה יותר להשפעות חיצוניות מקודמותיה.³⁰ לכן, אני משער שאמצא יותר מילים שאולות בתקופה המאוחרת. כאן יש להזכיר תופעה של מחברים מאוחרים שעשו שימוש מלאכותי בלשון הקלסית, וכך כביכול טשטשו את העדות המתבקשת על זמנם.³¹ עם זאת, כפי שצינתי, העברית המקראית הקלסית מהווה נתח גדול יותר מהעברית המאוחרת מתוך כלל הספרות המקראית כיום. כלומר, האפשרות להימצאותן של מילים שאולות ברובד הקלסי רחבה יותר.

ג. השפה הארמית הייתה בשיאה אחרי שנת 586 לפנה"ס, אז הוגלו היהודים לבבל ושבו רק שנים מאוחר יותר. לכן, החל מהתקופה הזאת ההשפעה הארמית על העברית הייתה משמעותית ביותר. את העובדה הזאת יש לציין מבלי לשכוח שהייתה השפעה ארמית גם בתקופה קדומה הרבה יותר.³² לאור זאת, אני משער שישנן יותר מילים ארמיות במוצאן בספרים המאוחרים מאשר בספרים הקלסיים, ויחד עם זאת כנראה אמצא מילים כאלה גם בעברית של ימי בית ראשון.

ד. מהותה של העברית המקראית של תקופת המעבר היא חוליה מקשרת בין הלשון הקלסית ללשון המאוחרת. כאחת שכזאת, אצפה למוצא בה, גם בתחום שאילת מילים, תופעות השייכות לכאן ולכאן. למרות זאת, ייתכן שהיקפה של הספרות השייכות לרובד זה קטן מדי, ובשל כך ההשערה הזאת לא תאושש.

2.3. שיטת המחקר

לצורך המחקר מיינתי את המילים השאולות לעברית המופיעות בעשרים וארבעה ספרי המקרא. המיון נעשה בצורה שיטתית: ראשית, נעזרתי במילון העברית המקראית של מנחם צבי קדרי (קדרי, תשס"ו) ובייחוד בהערות שציין תחת כל ערך, שם הוא כתב את האטימולוגיה של המילים. כך דליתי מן המילון את המילים שלכל הפחות ישנה סברה שהן שאולות, ואותן שילבתי בהמשך המיון.³³

יש לתת את הדעת על ההבדל שבין שאילת מילים ובין השוואה של מילים בשפות שונות. לדוגמה, קדרי (תשס"ו) משווה את הפועל "חִזַּק" בבניין קל לפועל בערבית "حزق" שפירושו קָשַׁר, מבלי לטעון שהעברית שאלה את המילה מן הערבית או להפך. מטרת ההשוואות הללו הוסברה בדברי ההקדמה למילון. וכך נכתב: "...מדובר כאן בדמיון בעובדות לשוניות מאזורים שונים ומתקופות שונות. אם יש בהן כדי ללמד על דרך שימושן של מילים ושל צירופי מילים בין לשונות בנות

³⁰ ראה סעיף 1.2.3.4 לפירוט בנושא.

³¹ דוגמה לכך היא השימוש במילה "פִּילְגָשׁ" במגילת אסתר (ב, 14), וראה רבין (Rabin, 1974), עמ' 360.

³² ראה על כך בהרחבה: הורביץ (תשל"ב), פרק שלישי.

³³ רשימת המילים המלאה מובאת בנספחים לעבודה זו.

משפחה אחת, עשויה ההשוואה להאיר את עינינו גם בלשון שאנו מבקשים להבינה" (קדרי, תשס"ו, עמ' יד).

לאחר מציאת מילה ופירושה, נעזרתי בקונקורדנציה החדשה לתנ"ך (אבר־שושן, תשמ"א) כדי לאגד את כל הופעותיה של אותה המילה במקרא. מטרתו של שלב זה הייתה זיהוי תפוצתה של המילה ברבדים הלשוניים השונים ואפיונה. כאן היה המקום לזיהויה של מילה כשכיחה ברובד לשוני אחד או בכמה. לא מן הנמנע שבשלב זה יקרו אי דיוקים הקשורים לשיוך הסכמטי של המילים השאולות לרבדים הלשוניים,³⁴ אך במבט על מגמה נרחבת אלה יהיו זניחים.

השלב האחרון והחשוב במחקר היה בדיקת הטענות השנויות במחלוקת שהועלו, שכן ישנן מילים מעטות שניתן לקבוע בוודאות את גיזרוןן.³⁵ עשיתי זאת באמצעות השוואת המילה העברית למילה הזרה שנטען שיש ביניהן קשר של שאילה, במידת האפשר: האם המילים דומות בהגייתן? האם המילים קרובות במשמעויותיהן? לחלק זה במיון נעזרתי במקורות נוספים, ביניהם: מאמריהם של רבין וטורסיני על מילים שאולות (רבין, תשנ"ט; טורטשינר, תשכ"ה), ערכים מתוך האנציקלופדיה המקראית (כגון פלסנר [תשי"ד] וצדוק [תשל"ב]), מילונים ללשונות השונות (Gelb, 1956-2010; Mackenzie, 1971; et al., 1899; Monier-Williams) ועוד. כלומר, יישמתי בשלב זה חלק מהעקרונות שצינתי בסעיף 1.2.5, והזכרתי את הנתונים האלה בהערות, אגב הימנעות מקביעה נחרצת. הסיבה לכך היא שבדרך כלל אין די מידע למציאת פתרון חד־משמעי לסוגיות באטימולוגיה של מילה. יתר על כן, עיסוק רב מדי בשאלת גיזרון של מילה כזו או אחרת עשוי להחטיא את מטרת עבודה זו, משום שהיא עוסקת בזיקה בין המילים השאולות לבין הרבדים הלשוניים ולא בחקר המילים כשלעצמן. כך התהוותה החלוקה הטבלאית לשש קטגוריות לפי מוצא המילים השאולות, כך שהקטגוריה השישית יועדה למילים שגיזרוןן מסופק במחקר.

³⁴ כדוגמה לכך ראה נספח 5.3.1.1, 7 ואת ההבהרה בהערה הרלוונטית.

³⁵ עבור מרבית המילים נכתב כי מסתבר שהמילה שאולה, או שהובאו דברים בשם אומרם; דהיינו, הכותב הסתייג או נמנע מן הסוגיה. את הניסוחים הזהירים באשר לקביעת מוצא המילה שימרתו בטבלאות המיון שלי.

3. ניתוח הממצאים

3.1. מבט כללי על הממצאים

לאחר מיון המילים השאלות בעברית המקראית ובחינת תפוצתן ברובדי הלשון השונים, פרק זה יעסוק בניתוח הממצאים, בבחינת ההשערות שהעליתי ובעניינים שונים. בסך-הכול עלו במיון מאתיים וחמש מילים שאלות, שכאמור חלקן הגדול אינו מוסכם על הכול, אך בחרתי במחקרי לכלול גם אותן. בטרם אדון במילים השאלות המשתייכות לכל רובד וכיו"ב, להלן אציג את התפלגות כלל המילים השאלות שמצאתי.³⁶

158	53	ארמית
1,180	50	אכדית
347	22	מצרית
63	18	פרסית
196	17	ערבית
28	9	סנסקריט
172	6	חיתית
98	6	שומרית
27	3	כנענית
61	3	לשון הפלשתים
2	2	אוגריתית
28	2	געז
19	2	חורית
1	1	יוונית
4	1	לשונות שמיות אחרות
15	1	לשונות חמיות שונות
3	1	שונות (כללי)
—	8	*מילים מסופקות ³⁷
2,402	205	סה"כ

הממצאים הכלליים הללו כשלעצמם מאששים את אחת ההשערות שעלו, והיא הדומיננטיות של המילים השאלות מן הארמית ומן האכדית שהיו שפות שלטות במסופוטמיה כולה. הצורך שהיה לאנשים בעת ההיא לשלוט בשפות אלה, אשר היו שפות הדיפלומטיה והתרבות, פתח צוהר לשאילת מילים הרבה. כהקבלה לכך ניתן לשים לב להשפעת האנגלית על אוצר המילים העברי

³⁶ בטבלה שלהלן שייכתי את המילים שהתגלגלו משפה מסוימת דרך שפה אחרת למוצאן. לדוגמה, מילה שמוצאה באכדית והתגלגלה דרך הארמית משויכת לאכדית. ההפניות לנספחים מציינות את סעיף הנספח ולאחריו את מספרה הסידורי של המילה בטבלה עצמה.
³⁷ ראה נספח 5.6.2 ואת ההסבר עליו בהערה.

המודרני. ואכן מן הממצאים עולה כי הם מהווים מעל למחצית מן המילים השאולות במקרא. יתרה מזאת, ניכרת השפעתן של שפות האימפריות הגדולות – המצרית והפרסית – על העברית. דוברי העברית המקראית אשר חיו בתוך האימפריות האלה סיגלו לעצמם מילים מן הלשונות המדוברות והן אף נכנסו למקרא.

עוד עולה מהטבלה המסכמת שלעיל, שישנן שפות אשר המילים השאולות מהן מיעטו להופיע במקרא. לדוגמה הארמית, אשר חמישים ושלוש המילים שנגזרות ממנה הופיעו בסך-הכול מאה שבעים ושבע פעמים. בניגוד למילים שמוצאן בארמית, המילים משומרית למשל מעטות, אך הן רבות בהיקריותהן באופן יחסי.

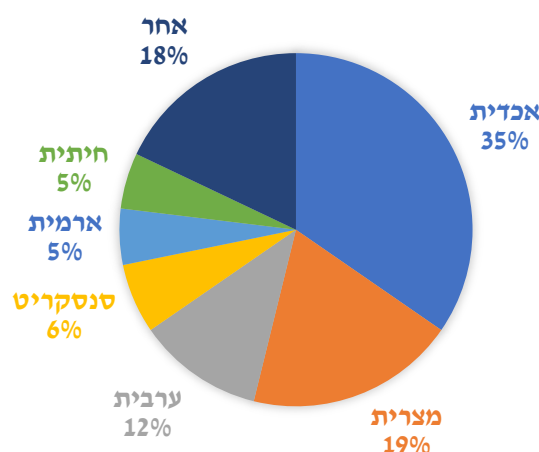
בהמשך הפרק יידונו המילים השאולות בכל אחד מן הרבדים, שכמובן תהיה ביניהם חפיפה – ישנן מילים השכיחות בשני רבדים במידה דומה, ויש גם מילים ששכיחות בעיקר בספרים שרובד לשונם איננו ידוע כגון תהילים או איוב.

3.2. מילים שאולות בעברית המקראית הקלסית

בתנ"ך זה אדון במילים שמצאתי שמופיעות בשכיחות ניכרת בעברית המקראית הקלסית ביחס להופעותיהן במקרא כולו. דוגמה לכך היא המילה "חנית",³⁸ אשר מופיעה במספר ניכר בספרי שמואל (עשרים ותשע פעמים), ומעט פעמים בספרי דברי הימים (שמונה בלבד). גם מילים ששכיחותן בכל הרבדים דומה, כגון "היכל",³⁹ נכללות כאן. לפיכך, מילים שאולות שמספרן בספרי העברית הקלסית הוא זניח באופן יחסי לא תיכללנה כאן, למשל, "פחה" האכדית.⁴⁰

בסך-הכול מצאתי שמונים ושתיים מילים שאולות המשתייכות לעברית המקראית הקלסית, בהתאם לסייגים לעיל, וארבע מהן מוגדרות כמילים שמוצאן מסופק. להלן אציג את התפלגותן של המילים הללו למוצאיהן, מבלי לכלול את ארבע המילים הללו:

המילים השאולות בעברית המקראית הקלסית



ראשית עולה מן התרשים כי המילים השאולות המופיעות בטקסטים המזוהים עם העברית המקראית הקלסית הן ממגוון לשונות מוצא – מרביתן שמיות והאכדית היא הבולטת שבהן.

³⁸ ראה נספח 5.4, 11.

³⁹ ראה נספח 5.1.2, 2.

⁴⁰ ראה נספח 5.1.1, 44.

ממצא מעניין הוא מיעוטן של המילים הארמיות המצויות ברובד זה, לאור ההשפעה המרובה של הארמית על העברית ברובד העברית המקראית המאוחרת. הממצא הזה מניח את הדעת שכן מקובל שההשפעה הארמית על העברית הייתה בתקופת פריחתה של הארמית הממלכתית, וראה בהרחבה תת־פרק 3.4.

3.2.1. ניתוח המילים השאולות מאכדית⁴¹

האכדית היא השפה הוותיקה ביותר במשפחת השפות השמיות, והיא למעשה כינוי לענף השפות השמיות־מזרחיות. כתובות ראשונות שלה ממסופוטמיה מתוארכות לשנת 2500 לפנה"ס (רבין, תשנ"א). כבר בראשיתה קיבלה השפה מעמד חשוב, שכן היוותה שפה רשמית באימפריה האכדית הגדולה. במרוצת השנים, בתחילת האלף השני לפנה"ס, התפצלה האכדית לשני ניביה העיקריים, האשורית והבבלית. אלה המשיכו להיות דומיננטיים כשפות האימפריות הגדולות שעלו לאחר מכן, אשר מלכיהן אף נזכרים במקרא. שתי המעצמות האלה היו אחראיות לשתי גלויות קשות בהיסטוריה העברית, והשפיעו על דובריה עד לנפילתן באופן סופי בסוף המאה השישית לפנה"ס.

החשוב לעניינו הוא שהשפה האכדית הייתה משפיעה מאוד במסופוטמיה ומחוצה לה בתור *lingua franca*⁴². "השפה והתרבות האכדית הכתיבו לאזורים נרחבים מהמזרח התיכון את אמות־המידה וספרי המופת בתחומי הדת, האמנות, המדע והחוק." (דויטשר, תשס"ז, עמ' 194). לפיכך, חלקה הגדול של האכדית בתחום השאלת המילים לעברית המקראית אינו מפתיע.

מתוך עשרים ושבע המילים השאולות מאכדית שנכללות כאן, אחת־עשרה מופיעות בשכיחות דומה ברובד לשוני אחר. כלומר, בלא מעט מקרים המילים ממוצא זה המשיכו להיות בשימוש בספרות המקראית. לדוגמה, המילה "סריס" מופיעה תשע־עשרה פעמים במגילת אסתר ובספר דניאל, אך גם במספר דומה מאוד בספרים בראשית, מלכים ב' וירמיה. סיבה אפשרית לכך היא שהממצא הזה הוא ראיה לניסיונם של המחברים המאוחרים לחקות את הכתיבה הקלסית ואפשרות אחרת היא שהמילים נטעמו בשפה. עוד נתון מעניין הוא שאף אחת מעשרים ושבע המילים הללו לא עברה דרך הארמית – כולן התגלגלו אל העברית באופן ישיר מהאכדית ומבנותיה. כלומר, שאילה מהאכדית דרך הארמית התרחשה רק בתקופה הבת־קלסית. הנתון הזה עולה יפה לאור הכרונולוגיה של שתי השפות.

3.2.2. ניתוח המילים השאולות ממצרית⁴³

לשון מוצא נוספת שיש לתת עליה את הדעת היא המצרית. זוהי שפה חמית בעלת ספרות עשירה והקרבה הגאוגרפית לדוברי העברית, כמו גם האירועים ההיסטוריים, קושרים בין שני העמים האלה באופן מובהק.

ארץ ישראל הייתה מוקד מרכזי במאבק הממושך בין האימפריות הגדולות באותה תקופה – האימפריה החיתית, האימפריה המצרית ולאחר מכן האימפריה האשורית והאימפריה הבבלית. גם מצרים העתיקה שלטה בה ואף החריבה ערים רבות (למבדן, תשכ"ח). כמו כן, ידועה לנו המעורבות המצרית בסיפור המקראי. אין פלא אפוא שהשפה המצרית השאילה אל העברית לא

⁴¹ ראה נספח 5.1.

⁴² שפה בין־לאומית המשמשת לתקשורת בין אנשים שאינם מדברים באותה שפת אם.

⁴³ ראה נספח 5.4.

מעט מילים. ואולם בשנת 525 לפנה"ס נכבשה מצרים בידי נבוזי מלך פרס, וכך הממלכה המצרית – ואיתה גם השפה – דעכו באופן משמעותי.

מעניין לראות כי עשרים ואחת מתוך עשרים ושתיים המילים השאולות ממצרית מצויות בעיקר ברובד הקלסי וברובד המעבר. כלומר, רק מילה אחת, "שושן", מופיעה בעברית המקראית המאוחרת במספר ניכר. עם זאת, בבואנו לדון במילה זו, עלינו לציין סייג חשוב: היא מופיעה בעיקר בשיר השירים – ספר שיש בו מזמורים קדומים בהרבה לגיבושו הסופי.⁴⁴ על המסקנות מכך אדון בהמשך.

3.2.3. ניתוח המילים השאולות מערבית⁴⁵

במחקר עלו שבע-עשרה מילים שאולות מן הערבית, בהן תשע משויכות לעברית המקראית הקלסית. ניכר שהן בולטות פחות ברובד זה, אולם אין מילים שמופיעות לראשונה בעברית המקראית המאוחרת. מכאן מסתבר שחדירה של מילים ערביות לספרות המקרא קרתה לא יאחר מתקופת המעבר של ספר יחזקאל.

ערבית, בעניינה של עבודה זו, היא כמובן אינה הערבית הספרותית המוכרת כיום, שכן זו החלה להיות בשימוש מאות שנים אחרי דעיכתה של העברית המקראית. בראשית האלף הראשון לפנה"ס התחילו להופיע כתובות קצרות בשפה שמכונה "ערבית קדומה" או "ערבית צפונית" (רבין, תשכ"ה).⁴⁶ למרות הכינוי, אין הסכמה על הקשר שבין הלהגים הקדומים ובין הערבית הספרותית. סחר השיירות מדרום ערב, משא ומתן ומגעים עם נוודים ערבים בדרום ובמזרח של שטח המחיה הישראלי הם שחיברו בין השפות והביאו אל העברית מילים ערביות (רבין, תשנ"ט). רבין מסתייג מהגדרת שאילה בין הפרוטו ערבית לבין העברית מכמה טעמים. לדוגמה, הידיעות המועטות שישנן על הלהגים הערביים הקדומים, ועל כן אסתייג גם אני. שכיחותן של המילים האלה במקרא איננה גבוהה במיוחד – חלק ניכר מהן מופיעות פעם או פעמיים. לדוגמה, המילה היחידאית "מְהִמֹּרֶת" מספר תהילים (קמ, 11) והשם שהוראתו בגדים חשובים, "מחלצות".

3.2.4. ניתוח המילים השאולות מסנסקריט ומחיתית⁴⁷

הסנסקריט היא שפה הודוארית, חלק ממשפחת השפות ההודואירופיות. בערך במחצית האלף השני לפנה"ס שהו במסופוטמיה, בסוריה ובארץ ישראל אנשים ששמותיהם נגזרו משפה קרובה לסנסקריט. העובדה הזו דיה כדי להעיד על ההשפעה הרחבה של השפה ההודית העתיקה בעלת הספרות העשירה. קשרי המסחר שנוצרו באזורנו מאות רבות של שנים טרם פריחתה של לשון המקרא הם שאפשרו את תהליך נדידת המילים מן הסנסקריט אל השמית, שכן ברור שהשאילה במקרה הזה לא הייתה ישירה (רבין, תש"ל).

במיון שערכתי איגדתי תחת "סנסקריט" שפות הודיות שונות שקרובות אליה מכיוון שהשוני הפנימי ביניהן אינו בעל חשיבות לענייננו. עלו במיון תשע מילים שאולות מסנסקריט, והן: "כרמיל", "לטאה", "גִּד", "פטדה", "ספיר", "קוף", "תִּכִּי", "כרפס" ו"נדן". מתוכן חמש הראשונות בלשון הקלסית. תופעת השאילה דרך הפרסית לא נמצאה בין המילים הללו, ממצא

⁴⁴ נושא שיוכו של שיר השירים לרובד לשוני נידון בסעיף 1.2.4.3.1.

⁴⁵ ראה נספח 5.5.

⁴⁶ המחקר מבחין בין להגים שונים של הכתובות האלה מבחינה גאוגרפית: ת'מודית, דדנית, לחיאנית וצפאית.

⁴⁷ ראה נספחים 5.3.2 ו-5.3.3.

אשר מתיישב עם המקובל במחקר. אף על פי שלא מדובר בכמות גדולה של מילים, יש בהן כדי להעיד על קיומה של תופעת נדידת מילים הרלוונטית גם לחיתית.

לשון החיתים היא שפה הודו־אירופית נוספת שהייתה הידועה ביותר באסיה הקטנה לפני התקופה ההלניסטית. החיתים המוזכרים במקרא, דוגמת עפרון החיתי, ככל הנראה אינם קשורים לחיתים מאסיה הקטנה. המילים השאולות מחיתית הגיעו אל העברית, כמו במקרה של הסנסקריט, כמילים נודדות. אפשר שחלקן עברו בהשפעת הפלשתים, שבשל עליונותם הטכנולוגית השפיעו על דוברי העברית (רבין, תשכ"ה). רבין במאמרו ציין לא מעט מילים שאולות מחיתית ומקרובותיה, אך במחקרי העליתי רק בודדות. ייתכן שהסיבה לחוסר ההסכמה במחקר היא הקושי בזיהוין של המילים האלה.

מבין שש המילים השאולות מחיתית שמצאתי, ארבע מהן – "חרש", "יין", "כובע" ו"תרפים" – מופיעות בעיקר ברובד הקלסי והשתיים האחרות – "חיתול" ו"משי" – מופיעות ברובד המעבר. על פי גיטרבוק (תשכ"ה), בשנת 700 לפנה"ס בקירוב דעכו המדינות החיתיות המאוחרות. ואומנם נראה שלא הייתה חדירה של מילים שמוצאן בחיתית אל העברית בתקופה מאוחרת בהרבה מזאת. אפשר ששתי המילים הנדירות המצויות ביחזקאל, בעברית של תקופת המעבר, חדרו כבר קודם לכן לשפה.

3.3. מילים שאולות בעברית המקראית של תקופת המעבר

כאן המקום לדון במילים השאולות שהופיעו לראשונה ברובד זה, או שניכר ששכיחותן בולטת יותר בו מאשר בלשון הקלסית.⁴⁸ מילים שנעשה בהם שימוש בספרות של ימי בית ראשון ומופיעות גם בטקסטים מאוחרים יותר הן אינן מטרתן של ניתוח התוצאות. במקרה כזה מדובר בגלגול של מילים הלאה לאחר כניסתן לשפה, בעוד שמטרתנו כאן לעמוד על הזיקה בין שאילת מילים לרובד לשוני. כמובן אפשר שבלשון הדיבור הן השתלבו קודם לכן.

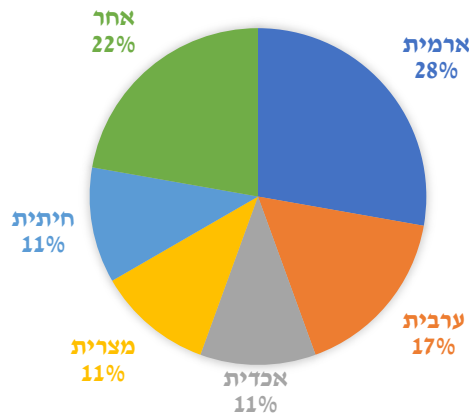
להלן התפלגות שבע־עשרה המילים העונות על ההגדרה הנ"ל למוצאים (מוצאה של אחת מסופק)⁴⁹:

התרשים בעמוד הבא

⁴⁸ כללתי כאן בתת־הפרק על העברית המקראית המאוחרת גם מילים ששכיחותן בספרים שאין הסכמה לגבי רובד לשונם, שכן לא ניתן להגדיר האם הם מאוחרים יותר או קדומים יותר.

⁴⁹ ראה נספח 5.6.2 בעניין המילה "כחל".

מילים שאולות בעברית של תקופת המעבר



מחד גיסא ניתן לראות ברובד זה שאילה ממצרית ומחיתית, שניכר שאופיינית לעברית המקראית הקלסית, ומאידך גיסא יש בו ניצנים של תופעות מאוחרות כמו שאילה מן הפרסית ושאילה מן הארמית. מאפיינים אלה הם משמעותיים, שכן הם חלק מן ההצדקות להגדיר רובד מעבר (פסברג, תשע"א).

יש לציין שמדובר ברובד לשוני מצומצם מבחינת היקף הספרות שלו. אי לכך, שכיחות המילים השאולות והתפלגותן מקבלות תוקף פחות. למרות זאת, ניתן לשים לב לתופעה שקורית ברובד הזה ומתאימה להיותו תקופת מעבר. בניגוד לעברית המקראית הקלסית, כאן ניתן לראות את עלייתה היחסית של הארמית כשפת מוצא למילים שאולות. הממצא הזה מתיישב עם אחת הסיבות לקביעת רובד מעבר ולשיוך ספר יחזקאל אליו.⁵⁰ תופעה מעניינת נוספת היא שכמעט כל המילים השאולות בקטגוריה זו הן נדירות מאוד ועשר מהן אף יחידאיות. לדוגמה, המילה "משי" מופיעה פעמיים בלבד במקרא ושתיהן בספר יחזקאל. המילה "מערב", שפירושה סחורה, מופיעה תשע פעמים במקרא וכל הופעותיה מצויות בעברית של תקופת המעבר. ממצא מעניין נוסף הוא המילה "גנזים", שכן מילה זו היא היחידה ברובד הזה שמוצאה מן הפרסית (נשאלה דרך הארמית). היא מופיעה פעם אחת בספר יחזקאל, ומלבד הופעה זו היא מופיעה גם פעמיים במגילת אסתר. להלן אציג לשם ההמחשה את רשימת המילים המלאה:⁵¹

רְכָלֶת הָעַמִּים אֶל־אִיִּים רַבִּים (כו 3)	36	אי
קח־לְךָ חֶרֶב חֲזָה תַעַר הַגְּלָבִים תִּקְחֶנָּה לְךָ (ה 1)	1	גֶּלֶב*
הָמָּה רְכָלֶיךָ בְּמַכְלָלִים [...] וּבְגַנְזֵי בְרָמִים (כו 24)	3	גַּנְזִים*
וְהִנֵּה לְאִחְבָּשָׁה לְתֵת רַפְאוֹת לְשׁוֹם חֲתוּל לְחִבְשָׁה (ל 21)	1	חֲתוּל
וְהִנֵּה־בָּאוּ לְאַשֶׁר רְחַצְתָּ כְּחֹלֶת עֵינֶיךָ וְעַדִּית עָדִי (כג 40)	1	כְּחַל
וְאֵת כָּל־מִבְרָחוֹ בְּכָל־אֲגָפָיו בְּחֶרֶב יַפְלוּ (יז 21)	1	מִבְרָח*
וְיָרְדוּ מֵאֲנִיּוֹתֵיהֶם כָּל תַּנְפְּשֵׁי מְשׁוֹט מַלְחָיִם (כו 29)	4	מַלְח*
אָח עֲשׂוּנָה לְבָרֶק מְעַטָּה לְטִבַּח (כא 20)	1	מְעַט*
כָּל־אֲנִיּוֹת הַיָּם וּמַלְחֵיהֶם הָיוּ בָּךְ לְעָרֵב מְעַרְבָּךְ (כז 9)	9	מְעָרֵב

⁵⁰ ראה בעניין זה 1.2.3.3 לעיל.

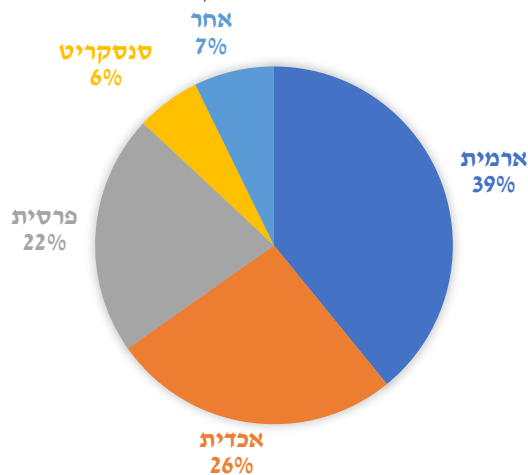
⁵¹ המילים ברשימה מופיעות כאמור בספר יחזקאל. הצורות המשוחררות מסומנות בכוכבית.

וְאֶחָבְשָׁךְ בְּשֵׁשׁ וְאַכְסָךְ מְשִׁי (טז 10)	2	מְשִׁי
וְאֵת נִתְתָּ אֶת־נִדְנִיךָ לְכָל־מֵאֲהָבֶיךָ (טז 33)	1	נִדְוָ*
וּמִדְבָּרֵיהֶם אֶל־תִּירָא כִּי סָרְבִים וְסִלּוּנִים אוֹתְךָ (ב 6)	1	סָרְבָ*
עַל־כֵּן גָּבְהָא קָמְתוּ מִכָּל עֲצֵי הַשָּׁדָה וְתִרְבִּינָה סָרְעַפְתִּיו (לא 1)	1	סָרְעַפָּה*
וְאִם־נִכְלְמוּ מִכָּל אֲשֶׁר־עָשׂוּ צוּרַת הַבַּיִת (מג 11)	4	צוּרָה*
וּמְחֵי קָבְלוּ יִתְּן בְּחֻמוֹתֶיךָ (כו 9)	1	קָבַל*
וְהִיָּה הָאִישׁ לְבָשׁ הַבָּדִים אֲשֶׁר הַקָּסֶת בְּמִתְנָיו (ט 11)	3	קָסֶת
וַיִּקְרָם עָלֵיהֶם עוֹר מִלְמַעְלָה וְרוּחַ אֵין בָּהֶם (לז 8)	2	קָרַם
וְשִׁבְבְתִיךָ וְשִׂשְׂאֲתִיךָ וְהַעֲלִיתִיךָ מִיַּרְכְּתֵי צַפּוֹן (לט 2)	1	שִׂשְׂאָ

3.4. מילים שאולות בעברית המקראית המאוחרת

כאמור, העברית המקראית המאוחרת היא הרובד הפתוח ביותר להשפעות זרות.⁵² ואולם יש לזכור שספרות העברית המקראית של ימי בית ראשון רחבה יותר בהיקפה, לפחות באסופת המקרא בגיבושה כיום, כך שייתכן שתימצאנה בה לא פחות מילים שאולות. אספתי כאן את המילים שמצויות לראשונה בעברית המקראית המאוחרת או שמצויות בה בשכיחות ניכרת בהשוואה לרבדים קדומים יותר. בסך־הכול מצאתי שישים ותשע מילים שאולות העונות על ההגדרה, ולהלן התפלגותן:

מילים שאולות בעברית המקראית המאוחרת



כבר במבט ראשון ניתן לראות את הדומיננטיות המוחלטת של שלוש השפות האימפריאליות: האכדית, הארמית והפרסית, המתאימה למציאות הגאוגרפולטית של התקופה. במילים השאולות מאכדית כבר עסקתי קודם לכן, אך יש חשיבות להזכיר גם כאן את הדומיננטיות של הלשון הזאת ואת יציבותה כזו המשאילה מילים לאורך כל תקופת המקרא. לצידה ישנן הארמית והפרסית שיידונו להלן, אך כבר ברורה מגמת העלייה של שתי הלשונות האלה. למעשה, מן הממצאים הללו עולה שבתקופת ספרות העברית המקראית המאוחרת הוסיפו לחזור מילים רבות ונעשה שימוש

⁵² ראה סעיף 1.2.3.4 לעיל.

גם במילים שנשאלו בתקופת קדומה יותר. בסך־הכול ברובד זה ישנן תשעים ושתיים מילים; הן כאלה שמופיעות בו לראשונה, הן כאלה שניכרת שכיחותן בו ביחס לסך הופעותיהן במקרא.

3.4.1. ניתוח המילים השאולות מארמית

בניגוד לממצאים של העברית המקראית הקלסית, כאן המצב שונה בתכלית. השאילה מן הארמית הייתה בשיאה בימי העברית של בית שני, אף על פי ששתי הלשונויות חיו בכפיפה אחת מאות רבות של שנים והן קרובות מאוד גם בעץ השפות. אם כך, מה גרם לשינוי?

ישנם ארבעה שלבי התפתחות לשפה הארמית: ארמית עתיקה (700–925 לפנה"ס), ארמית ממלכתית (300–700 לפנה"ס), ארמית בינונית (300 לפנה"ס – 200 לספירה) וארמית חדשה (200–700 לספירה). התקופה שחופפת, פחות או יותר, לרובד המאוחר של העברית היא אפוא הארמית הממלכתית. עיקר ענייננו כאן הוא אימוץ השפה הארמית בתקופה הזאת על ידי האימפריה האשורית, ובעקבותיה גם על ידי האימפריה הבבלית והאימפריה הפרסית. המהלכים האלה הם שהפכו את הארמית מלשונם של שבטים ארמיים בלבד ל־lingua franca של עמים רבים ושל המזרח הקדום כולו (אמסטרדם, תש"ף; רבין, תשנ"א).

הממצאים שעלו בחלק זה מקבלים משנה תוקף לאור פרק הזמן ההיסטורי שבו התרחש התהליך המוזכר לעיל. הורוביץ (תשנ"ו) התייחס ליחסים בין העברית לארמית בתקופת בית שני. הוא הסביר כי המאה השישית לפנה"ס היא בעלת חשיבות מכרעת בתולדות לשון המקרא. גלות בבל ניתקה את הגולים ממקום חיותה של לשונם העברית וגרמה לזעזוע ברצף ההיסטורילשוני, ושיבת ציון החזירה ארצה קיבוץ יהודי אשר היה חשוף במשך שבעים שנה לשפה הארמית בכל תחומי החיים. מעניין לראות את שאילת המילים מארמית צוברת תאוצה כאשר בוחנים אותה בעברית המקראית המאוחרת לעומת הרבדים הקודמים.

3.4.2. ניתוח המילים השאולות מהפרסית

השפה הפרסית שייכת לענף ההודו־איראני במשפחת השפות ההודו־אירופיות. הרבדים העיקריים של הלשון הפרסית הם: פרסית עתיקה (בקירוב 560–330 לפנה"ס), פרסית אמצעית (300 לפנה"ס – 700 לספירה) ופרסית חדשה. הפרסית העתיקה היא לשון הכתובות של מלכי בית אחמנש, השושלת המפוארת שייסד כורש, אשר הנהיגו את האימפריה הגדולה עד לדעיכתה. יחד עם זאת, לשון המנהל הרשמית בממלכה הפרסית הייתה הארמית, והיא שימשה בתחומים רבים לצד הפרסית ולעיתים קרובות אף יותר ממנה (פריי ושקד, תשל"ב). לכן, סביר שהיהודים שחיו בממלכה או היו עמה בקשרי חוץ, סחר וכד' הושפעו בכך דווקא מן הארמית. בניגוד לארמית שהייתה נוכחת, במידה מסוימת, באזור המזרח הקדום גם בתקופת בית המקדש הראשון, השפה הפרסית נתקיימה ועלתה לגדולה כאמור רק במאה השישית לפנה"ס. ועל כן השפעה פרסית תיתכן רק החל מהשנים האלה.

ואכן הממצאים מתיישבים עם ההנחות המקובלות. חמש־עשרה מתוך שמונה־עשרה המילים השאולות מהפרסית נעדרו ברובד הקלסי ומופיעות כאן, ברובד המאוחר; מילה נוספת, "גנזים", מופיעה קודם ברובד המעבר ועוד אחת, "פלדה", מופיעה בספר נחום שרובד לשונו אינו מוסכם. היוצאת מן הכלל היא המילה "פרור" המופיעה בספר מלכים ב', וראה את ההערה למילה בנספח 5.3.1.1. על כל פנים, עולה מן הממצאים שמגמת השאילה משויכת לעברית המאוחרת באופן מובהק. הקשר ההדוק בין הפרסית לבין הארמית בא לידי ביטוי בממצאים בדמות שאילה מן

הפרסית דרך הארמית,⁵³ אשר רובה ככולה מתרחשת ברובד הנ"ל. לעיתים קרובות המילים השאולות מפרסית הן מילים מנהליות. דוגמאות לכך הן "גזבר", "תרשתא", "אחשדרפן" ו"אחשתרן".

עוד עולה מן הממצאים כי הפרסית שימשה כשפה מתווכת בכניסתן של שתי מילים מהסנסקריט, "כרפס" ו"נדן",⁵⁴ אל העברית. חוץ ממנה, תופעת השאילה דרך לשון מתווכת הופיעה רק בשפות שלטות – האכדית והארמית.

⁵³ ראה נספח 5.3.1.2.

⁵⁴ ראה נספח 5.3.2.2.

4. דיון ומסקנות

איסוף המילים השאלות, מיון וניתוחן הובילו להתבררותן של מגמות שונות הקשורות בזיקה שבין מוצאן של מילים שאולות לבין הרובד הלשוני שבו הן מצויות. כבר בעת ניתוח הממצאים הוצגו בקצרה כמה מסקנות אפשריות לבחינת זיקה זו, וכעת הן ואחרות תיאספנה לדיון מסכם.

בסוף סעיף 1.1.2 ציינתי את התלות שבין שאילת מילים להשפעה תרבותית-היסטורית. הטבלה המסכמת שהצגתי בתחילת פרק 3 יחד עם שלושת התרשימים שהוצגו בתתי-פרקים 3.2, 3.3 ו-3.4 מראים תמונה ברורה: שפות אימפריאליות, כמו האכדית והמצרית, הן המשפיעות ביותר בתחום שאילת המילים. אומנם מילים שאולות חדרו לעברית גם מלשונותיהם של שבטים ונוודים, כמו הארמית העתיקה והערבית⁵⁵, אך בכמות מצומצמת. ניכר שדוברי העברית בעת ההיא הושפעו יותר משפות המנהל והמסחר שהם היו חייבים בידיעתן, בדומה להשפעת האנגלית על השפה העברית החדשה.

ניתן ללמוד על כך מהשוואת הממצאים השונים הנוגעים לתפוצתן של המילים השאלות מארמית בשפה העברית, הממחישים כשלעצמם את הזיקה שבה עוסק המחקר. בעברית המקראית הקלסית מצאתי ארבע מילים שאולות מארמית מתוך שבעים ושמונה בסך-הכול.⁵⁶ בעברית של תקופת המעבר כמות המילים הזרות שחדרו נותרה זהה, אך היא היוותה חלק גדול הרבה יותר מסך המילים (שבע-עשרה). בהמשך, בעברית המקראית המאוחרת מצאתי עשרים ושבע מילים שאולות מארמית מתוך שישים ותשע המילים השאלות ברובד זה. הווה אומר, הארמית שלפני 700 לפנה"ס, שהייתה שפתם של שבטים קטנים, לא השפיעה על העברית במידה רבה, ובוודאי שלא במידה קרובה להשפעתה בימי בית שני. רק בעברית המקראית המאוחרת, אשר התגבשה כתוצאה משהותם של דוברי העברית תחת משטר שהתנהל בארמית ממלכתית, התעצמה ההשפעה. במילים אחרות, למרות הקרבה הגאוגרפית והלשונית, רק הפיכתה של הארמית לשפה אימפריאלית ובין-לאומית גרמה להשפעתה על לשונם של מחברי המקרא במידה ניכרת.

השפה האכדית השאילה אל העברית חמישים מילים, והייתה המקור העיקרי לשאילת מילים אל העברית המקראית על כלל רבדיה (המילים מארמית כאמור מרוכזות ברובן ברובד אחד). על אף ששפות נוספות באזור כמו המצרית, הארמית והפרסית נפוצו באותה תקופה, ספרות המקרא מצביעה על שאילת מילים ממושכת מן האכדית החל מהרובד הקלסי ועד הרובד המאוחר. נראה אפוא שבמקרה הזה שאילת המילים מן הלשון הזו איננה מוגבלת לרובד לשוני יחיד, שכן השפעתן של האימפריות שבהן הייתה האכדית שפה רשמית הייתה ניכרת עד תקופת מאוחרת. הלשון הפרסית, לעומתה, הייתה במעמד כזה רק לפרק זמן מוגבל של כמאתיים שנה בתקופת הספרות העברית המקראית המאוחרת, ויש לכך ביטוי בתחום שאילת המילים. מילים שאולות מן הפרסית מצויות בעברית המקראית החל מתקופת המעבר ואילך. כלומר, שאילת מילים מפרסית מוגבלת לתקופת פריחתה של הלשון הזאת, ימי בית שני, כפי שהנחתי מראש.

מעניין שניתן למצוא דמיון בין משמעויותיהן של המילים השאלות מפרסית. מרביתן קשורות למשפט ומנהל, לדוגמה, בעלי תפקידים שלטוניים: "אחשדרפן", "אחשתרן" ו"פרתמים". לעומת זאת, במילים שאולות משפות אחרות יש מגוון סמנטי גדול יותר. מכאן ניתן להציע אפשרות

⁵⁵ בעניין המילים השאלות מערבית ראה הסתייגות בסעיף 3.2.3.
⁵⁶ להוציא את ארבע המילים שישנה מחלוקת בנוגע למוצאן.

שהתחום המדיני היה המרכזי שבו התנהלו בשפה הפרסית, ולעומת זאת לשפות אחרות היה שימוש רחב יותר בתחומים נוספים. כמובן אין קשר בהכרח בין המשמעויות של המילים השאלות לבין התחום שבו התרחש מגע בין שני עמים, אך זוהי אפשרות. הימצאותן של כמה מילים מהסנסקריט מעולם החי – "לטאה", "קוף" ו"תוכי" – עשויה ללמד על קשר בין השפה לבין מוצאן של החיות עצמן.

מהדיון בפרסית המאוחרת אעבור אל המצרית הקדומה יותר, שממנה שאלו מילים רבות, והממצאים מצביעים על מגמה מעניינת. רובן ככולן של המילים הללו שכיחות יותר בעברית המקראית הקלסית מאשר ברבדים האחרים. העובדה שלא נמצאה במחקר עדות לשאלת מילים חדשות מן המצרית בתקופת בית שני מתיישבת עם המציאות ההיסטורית של חורבן מצרים העתיקה בשנת 525 לפנה"ס. הממצא הזה מדגים פעם נוספת את הקשר בין דעיכתו של עם או של ממלכה לבין דעיכתה של ההשפעה הלשונית מצד אותה שפה על העברית. מעבר לכך מעניין לראות את החידוש שמביאות המילים השאלות מן המצרית.

שלא כמו המילים השאלות מפרסית, שהנחת היסוד גרסה שלא תימצאנה ברובד הקלסי, אין מניעה שמילים מן המצרית תימצאנה גם ברובד מאוחר יותר. אולם מילים אלה מצויות מעט מאוד ברבדים המאוחרים, והן במגמה של היעלמות מן המקרא. לדוגמה, המילה "שש" מופיעה שלושים וארבע פעמים בתורה, שלוש פעמים בספר יחזקאל ופעם אחת בלבד בספר משלי. אין לה כל אזכור בספרים המאוחרים (שאיחורם מובהק). מה שניתן ללמוד מכך על הזיקה בין השפה המצרית לבין הרבדים הלשוניים בעברית המקראית הוא שהשינויים הלשוניים שחלים כתוצאה מהתגבשותו של כל רובד לשוני כרוכים גם בשינוי היחסים הלשוניים בין העברית לבין שאר הלשוניות. במילים אחרות, חלק ממהות הקשר בין מוצאן של מילים שאלות לבין רובד לשוני הוא שינוי "יחסי הכוחות" בין השפות במרוצת השנים.

גם שפות רחוקות מבחינה גאוגרפית מהעברית, דוגמת הסנסקריט והחיתית, השאילו מילים אליה. מילים מלשונם של הפלישתים, מהלשון היוונית ועוד עלו במחקר אף הן, אם כי במספרים נמוכים.⁵⁷ ניתן להסיק שכדי שתהליך כזה של נדידת מילים יתרחש, על שפת המוצא להיות משפיעה במידה שהיו האכדית והארמית.

בסוף סעיף 2.2.2 שיערתי שהעברית המקראית המאוחרת תהיה פתוחה יותר להשפעות זרות מקודמתה הקלסית. המחקר שערכתי מטיל ספק גדול בהשערה הזאת. ממבט על הממצאים ומן הדיון הנ"ל עולה שהזיקה בין מוצאן של המילים השאלות לבין רובדי לשון המקרא איננה אחת לכלל הלשוניות הזרות, אלא מותאמת לכל שפה ומאפייניה.

מן האמור לעיל עולה שלא ניתן לקבוע בוודאות שתופעת שאילת המילים הייתה שכיחה ברובד אחד יותר מהאחר. מן המחקר עולה כי תופעת שאילת המילים היא על-זמנית. ההבדל בין הרבדים הלשוניים בהקשר זה הוא לשונות המוצא המשאלות ומידת ההשפעה שלהן, התלויה כאמור במציאות הגאופוליטית שהשתנתה רבות לאורך כל תקופת המקרא.

⁵⁷ ראה נספח 5.3.4.

5. נספחים : טבלאות מיון המילים השאלות

להלן אספתי את המילים השאלות בעברית המקראית אשר מופיעות במקרא, ומיינתי אותן בצורת טבלה, בהתאם לבחנים הנוגעים לעניין. לצורך המיון נעזרתי במילון של קדרי (קדרי, תשס"ו) ובמאמרים שונים שהיו לי לעזר. בחרתי להסתמך על הערותיו של קדרי ולהשתמש במאמרים האחרים לשם חיזוק טענותיו או הפרכתן – ולא לשם הוספת מילים. הטבלה מחולקת להלן לתתיטבלאות לטובת ארגון המידע. ספרי דברי הימים ושיר השירים נכתבו בקיצור: דה"א/ב ושה"ש.

5.1. מילים שאלות מאכדית⁵⁸

5.1.1. מילים שנשאלו ישירות מאכדית

	9	אסתר – 8 ; עזרא – 1	שם החודש השנים־עשר	אָדָר
יש הסוברים שהמילה שאולה מ־ massartu באכדית; אולם הוראת המילה במקורה היא משמר, בשונה מהעברית.	79	דברים – 2 ; יהושע – 2 ; מלכים א' – 5 ; מלכים ב' – 8 ; ישעיה – 6 ; ירמיה – 11 ; יחזקאל – 1 ; הושע – 1 ; יואל – 1 ; מלאכי – 1 ; תהילים – 2 ; משלי – 5 ; איוב (ש') – 2 ; דניאל – 1 ; עזרא – 1 ; נחמיה – 7 ; דה"א – 13 ; דה"ב – 10	אוסף דברים השמורים לעת הצורך, אוסף דברים יקרים.	אוֹפָר**
	1	נחמיה – 1	החודש השישי	אֶלּוּל

⁵⁸ בקבוצה זו נכללות מילים שמקובל ששפת המוצא שלהן היא אכדית, או שאלה המציעים שהיא שאולה סוברים כך. כלומר, נכללות כאן גם מילים שהדעה הסוברת שהן שאלות מאכדית איננה רווחת.

⁵⁹ מילים שמסתבר שהן שאלות, אך לא ניתן לקבוע זאת בוודאות מספיקה, מסומנות בכוכבית. מילים שעניין שאילתן מסופק מסומנות בכוכבית כפולה, על פי המקורות השונים. פירטתי על כך בהערות של כל ערך.

⁶⁰ פירוש המילים על פי קדרי (תשס"ו) ואבן-שושן (תשמ"א).

⁶¹ רשימת היקריותה של כל מילה ממוינת על פי סדר הופעת הספרים במקרא. בנוסף, נעשתה הבחנה בין לשון הפרוזה של ספר איוב, איוב (פ'), ובין לשון השירה, איוב (ש') בהתאם לסעיף 1.2.4.3.1 לעיל.

⁶² לביאור המילים שגזרונן מסופק נעזרתי במילון האשורית של אונ' שיקגו (CAD - Gelb et al, 1956-2010).

	15	בראשית – 15	שק	אַמְתַּחַת
קדרי (תשס"ו) מציע שייתכן שהשם שאול מֵepuru או eperu באכדית, שפירושו בין היתר עפר, בדומה למשמעות בעברית המקראית.	22	בראשית – 1; במדבר – 2; שמואל ב' – 1; ישעיה – 3; ירמיה – 1; יחזקאל – 2; יונה – 1; מלאכי – 1; תהילים – 2; איוב (פי) – 1; איוב (שי) – 3; איכה – 1; אסתר – 2; דניאל – 1	החומר שנשאר לאחר שרפה	אַפְרָא**
קדרי (תשס"ו) מציע שהמילה שאולה מהשם האכדי <i>urûm</i> , שפירושו מחסה לסוסים. לדעת רבין (תשנ"ט) המילה שאולה מאכדית, אולם הוא סומך אותה לצורה אחרת מאותו שורש. המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים בלבד.	3	מלכים א' – 1; דה"ב – 2	רפת בהמה	אַרְנָה**
רבין (תשנ"ט) סומך אותה למילה הזרה <i>iškaru</i> מאכדית שפירושה מכסת עבודה ומאוחר יותר גם מס או תשלום. לפי קדרי (תשס"ו) המילה אולי שאולה.	2	ירמיה – 1; תהילים – 1	מס, מנחה	אַשְׁכָּר**
כנראה המילה שאולה מן <i>bitanu</i> באשורית. הוראת המילה במקור היא חלקו הפנימי של מבנה.	3	אסתר – 3	אחד הבתים הקטנים של מלכי פרס	בִּיתָן*
המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים בלבד. השם האכדי <i>gallābu</i> הוא כנראה המקור לשם זה ופירושו זהה.	1	יחזקאל – 1	סָפָר	גָּלַב*
אולי שאולה מאכדית <i>giparu</i> . פירוש השם הוא, בין היתר, אחו או מגורים. אולם נראה שהמשמעות רחוקות.	1	בראשית – 1	שם אילן בלתי ידוע	גִּפְרָא**
לפי קדרי (תשס"ו), אולי שאולה מהשם האכדי <i>girû</i> . פירוש המילה הזרה דומה מאוד למילה	5	שמות – 1; ויקרא – 1; במדבר – 2	החלק העשירים של השקל	גִּרָה*

המקראית, ולכן הטענה מסתברת.		1 – יחזקאל		
קדרי (תשס"ו) מציין שיש הטוענים שהשם נגזר מהפועל darāru באכדית שפירושו להשתחרר, אולם קדרי בעצמו מסתייג ומציין שאפשר שהיא מקורית בעברית.	7	ויקרא – 1; ישעיה – 1; ירמיה – 4; יחזקאל – 1	שחרור	דָרֹר**
המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים שלה בלבד. היא שאולה מנטייה של המילה האכדית. רבין רואה אפשרות שהיא שאולה מחיתית – ראה רבין (תשכ"ה), עמ' 169.	23	שמות – 9; ויקרא – 1; שמואל א' – 1; מלכים א' – 7; מלכים ב' – 1; זכריה – 1; דה"ב – 3	אגן לרחיצה	פִּיזֹר
קדרי מפנה בהערה: "על גיזרונו מ־kī ma אמפאטי באכדית, ר' האופט... " (קדרי, תשס"ו). ואומנם האופט (Haupt, 1925) משווה את המקבילה האכדית kīma, אך לא מתאר קשר אטימולוגי.	1	1 – תהילים	כלי המשמש להריסה	פִּיזֹף
	140	בראשית – 5; שמות – 13; ויקרא – 2; במדבר – 1; דברים – 7; שופטים – 3; שמואל א' – 3; שמואל ב' – 3; מלכים א' – 7; מלכים ב' – 5; ישעיה – 10; ירמיה – 8; יחזקאל – 2; הושע – 3; יואל – 1; מיכה – 1; חבקוק – 1; חגי – 1; זכריה – 6; תהילים – 26; משלי – 1; איוב (פ') – 2; איוב (ש') – 13; שה"ש – 2	דומה ל', צורה מוארכת של קָ	קָמוּ**

				איכה – 2 ; נחמיה – 4 ; דה"א – 1 ; דה"ב – 4		
יש הסוברים שהמילה שאולה מ־ kasāpu באכדית, שפירושו לחתוך לגזרים. הדמיון בין שתי המילים הוא עיבוד הכסף באמצעות חיתוכו. ניתן לקבוע שהמשמעויות רחוקות ולכן הגיזרון מאכדית מסופק.	403	בראשית – 40 ; שמות – 41 ; ויקרא – 13 ; במדבר – 37 ; דברים – 15 ; יהושע – 7 ; שופטים – 11 ; שמואל א' – 2 ; שמואל ב' – 6 ; מלכים א' – 17 ; מלכים ב' – 40 ; ישעיה – 18 ; ירמיה – 10 ; יחזקאל – 10 ; הושע – 5 ; יואל – 1 ; עמוס – 2 ; מיכה – 1 ; נחום – 1 ; חבקוק – 1 ; צפניה – 2 ; חגי – 1 ; זכריה – 6 ; מלאכי – 2 ; תהילים – 9 ; משלי – 13 ; איוב (שי') – 7 ; שה"ש – 4 ; איכה – 1 ; קהלת – 6 ; אסתר – 5 ; דניאל – 3 ; עזרא – 13 ; נחמיה – 6 ; דה"א – 19 ; דה"ב – 28	מתכת יקרה, ממון, יחידת תשלום	כְּסָף**		
יש הגוזרים אותו מ־kasu באכדית, אולם משמעות השם במקור איננה ברורה.	1	דברים – 1	שָׁמֶן	כֶּשֶׁה**		
המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים בלבד. יש הגוזרים אותה	3	מלכים א' – 3	קישור מסביב	לוֹחָה**		

מאכדית libiitu, שמשמעותה דומה.

	1	הושע – 1	מידת יובש השווה לחמש איפות	לְתֶדֶד
גיזרון המילה שנוי במחלוקת, ישנם הגוזרים אותה מאכדית וישנם החושבים אותה למילה עברית מקורית.	12	בראשית – 11; תהילים – 1	גשם שוטף וגדול	מְבוּלִים**
ההבחנה בין מידה I (=גודל, אורד) ובין מידה II (מס) איננה מוסכמת. קדרי רואה ב-II מילה יחדאית כמוזכר להלן. אברשושן (תשמ"א), לעומתו, רואה ב-II מילה ארמית שמופיעה רק בספרי עזרא, ואת היקרות המילה בנחמיה הוא סומך ל-I, אף ש"מידה" בפסוק "לְגִינֵנוּ כֶסֶף לְמִנְתַּת הַמֶּלֶךְ" (נחמיה ה 4) נראית מתאימה דווקא ל-I.	1	נחמיה – 1	מס	מִדָּה
יש הרואים בחלק מנטיות הפועל במקרא צורת בניין הפעיל (המיש). יש הגוזרים את חלק מנטיות הפועל מן האכדית mesu – זלול, מאס, הקל ראש ב' או סלח. הגיזרון הזה מסביר למשל את הפסוק "...וּמִשְׁתִּי אֶתְעַזְּנֵן הָאֶרְצָהּ הִיא בְּיוֹם אֶחָד" (זכריה ג 9).	20	שמות – 2; במדבר – 1; יהושע – 1; שופטים – 1; ישעיה – 5; ירמיה – 2; מיכה – 2; נחום – 1; זכריה – 2; תהילים – 1; משלי – 1; איוב (ש') – 1;	זו, סר	(מוש) מְשִׁשׁ**
המילה שאולה מן mazzaltu – מעמד (הכוכבים). המילה מצויה במקא ברבים בלבד.	1	מלכים א' – 1	כוכב לכת, קבוצת כוכבים	מָזָל
	15	דברים – 1; שמואל ב' – 1; מלכים א' – 2; ישעיה – 2; ירמיה – 1; מיכה – 1; תהילים – 1; משלי – 2; איוב (ש') – 1;	ערך, שווי	מְחִיר

			איכה – 1 ; דניאל – 1 ; דה"ב – 1		
	2	דניאל – 2	פקיד בחצר מלך בבל	מְלָצָר	
הגיזרון מוטל בספק. לפי קדרי (תשס"ו), יש הגוזרים מאכדית ויש שמציעים שיכול אותיות של חתל.	1	מלכים ב' – 1	מחסן בגדים	מְלֶתְחָה**	
הגיזרון מסופק. יש הסוברים שהמילה שאולה מ-namzītu באכדית, אולם המשמעות, מכל להתססת תערובת שיכר, רחוקה.	2	דברים – 1 ; זכריה – 1	בן כת נחותה, אדם בזוי	מְמִזָּר**	
יש הגוזרים מהשם manzazu באכדית שמשמעותו דומה, וביניהם טורטשינר (תשכ"ה). קדרי (תשס"ו) מסתייג.	1	נחום – 1	פקיד גבוה	מְנַזָּר**	
ככל הנראה המילה שאולה מאכדית munaqqitu – מין קערה. ויש הגוזרים מסורית. המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים בלבד.	4	שמות – 2 ; במדבר – 1 ; ירמיה – 1	כלי להחזקת נוזל	מְנַקִּית*	
לדעת טורטשינר (תשכ"ה), שלוש המילים המופיעות במקרא מן השורש סכ"ן שאולות מאכדית; ואילו קדרי (תשס"ו) מציין זאת רק לגבי המילה הנ"ל.	7	שמות – 1 ; מלכים א' – 1 ; דה"ב – 5	אוצרות	מְסַכְּנֹת	
יש הגוזרים מהפועל באכדית mašāḥu, שמשמעותו מדד נפח ותכולה.	23	שמות – 19 ; ויקרא – 3 ; במדבר – 1	שם הפעולה של משח (משיחה)	מְשַׁחָה**	
כנראה שאול מן האכדית nudunnû – מתנה. השם הזה מסתדר גם עם המונח "נדוניה" בלשון חכמים. המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים בלבד.	1	יחזקאל – 1	אתנן, מתנת מאהב	נְדָן* (א)	
עלפי קדרי (תשס"ו), יש להבחין בין הצורה הזו ובין נְכָאת; ואולם יש החושבים אותן לאחת. הצורה הזו מופיעה בצירוף "בית נכת" בלבד, וייתכן שהיא תרגום שאילה של הצירוף האכדי bīt nakkamti, שפירושו	2	מלכים ב' – 1 ; ישעיה – 1	אוצר	נְכַת**	

בית האוצר.				
יש הגוזרים מן הצירוף האכדי hurāṣu sagru – זהב טהור. קדרי (תשס"ו) מסתייג.	2	הושע – 1; איוב (שי') – 1	זהב מזוקק או כסף	סְגוֹר**
המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים בלבד. היא הושאלה אל העברית מ־šaknuṣ האכדית (=מושל) דרך האשורית החדשה	17	ישעיה – 1; ירמיה – 3; יחזקאל – 3; עזרא – 1; נחמיה – 9	מושל, נציג	סְגוֹן
	1	אסתר – 1	החודש השלישי	סִינּוֹן
	3	מלכים א' – 2; ישעיה – 1	אמרכל, פקיד גבוה	סִכּוֹן
במשמעותו היסודית אולי שאול מאכדית šīpru, שפירושה שליחות, בשורה, שדר וכד'.	185	בראשית – 1; שמות – 4; במדבר – 2; דברים – 11; יהושע – 7; שמואל א' – 1; שמואל ב' – 3; מלכים א' – 16; מלכים ב' – 44; ישעיה – 12; ירמיה – 26; יחזקאל – 1; נחום – 1; מלאכי – 1; תהילים – 3; איוב (שי') – 2; קהלת – 1; אסתר – 11; דניאל – 5; נחמיה – 9; דה"א – 1; דה"ב – 23; בראשית – 4; שמואל א' – 1; מלכים א' – 1; מלכים ב' – 7; ישעיה – 3; ירמיה – 5; אסתר – 12; דניאל – 7; דה"א – 1; דה"ב – 1	איגרת, מכתב	סִפְרָא**
			פקיד גבוה	סִרְיָס

<p>על־פי קדרי (תשס"ו), כנראה המילה שאולה מ־pūru באכדית שפירושה עגל צעיר או ילד. ניתן להסיק שהמשמעות בעברית היא בהשאלה.</p>	8	אסתר – 8	גורל	פּוּר*
	27	<p>מלכים א' – 2; מלכים ב' – 1; ישעיה – 1; ירמיה – 3; יחזקאל – 3; חגי – 4; מלאכי – 1; אסתר – 3; עזרא – 1; נחמיה – 7; דה"ב – 1</p>	מושל מדינה	פָּחָה
<p>יש להבדיל שם זה מ־פּוּלָד במשמעות קנה לטווייה. על פי קדרי (תשס"ו), המילה אולי שאולה מ־pilku באכדית. לדידו, פירוש המילה בעברית המקראית הוא "מס עובד", אולם ההקשר שבו היא מופיעה, כגון: "...שֶׁרֶץ הַפְּלָדָה? רְשָׁעִים" (נחמיה ג 9); וגם המילה הזרה pilku, שאחד מפירושיה הוא גבול, מעידות שפירוש המילה המקראית הוא מחוז כפי שטענו רבין (תשנ"ט) ואחרים.</p>	8	נחמיה – 8	מחוז	פּוּלָד**
	1	זכריה – 1	שם החודש האחד־עשר	שָׁבֵט
<p>יש המשערים שהשם שאול מאכדית בטענה שהיא מופיעה מעט לעומת מקבילתה, "ארץ". ואולם יש להתחשב גם בעובדה שהמונח "תבל" משמש רק בלשון השירה. (קדרי, תשס"ו).</p>	36	<p>שמואל א' – 1; שמואל ב' – 1; ישעיה – 9; ירמיה – 2; נחום – 1; תהילים – 15; משלי – 2; איוב (ש') – 3; איכה – 1</p>	הארץ, היקום כולו	תַּבְּל**
<p>ייתכן שהמילה שאולה מהשם האכדי lapātu שפירושו תפס, סידר. הגיזרון מוטל בספק.</p>	1	שה"ש – 1	יופי, תפארת	תַּלְפִּיזוֹת**

5.1.2. מילים שאולות מאכדית שמוצאן בשומרית⁶³

<p>כנראה המילה שאולה מ- ikkaru האכדית, שמוצאה בשומרית. משמעות המילה האכדית זהה לזו של המילה המקראית.</p>	7	<p>ישעיה – 1; ירמיה – 3; יואל – 1; עמוס – 1; דה"ב – 1</p>	עובד אדמה	אָפֶר*
<p>קדרי מפנה למאמרו של אולברייט (Albright, 1941), אשר מציין כי מקורה של המילה בשומרית, משם היא הושאלה לאכדית ואז לעברית (עמ' 210).</p>	1	<p>שה"ש – 1</p>	בעל מלאכה	אָפֶן*
<p>אומנם בהערה לערך "היכל" במילונו של קדרי (קדרי, תשס"ו) לא נכתב כי המילה שאוּלה, אך בדברי המבוא: "בערך 'היכל' חוכך מנדלקרן בדעתו אם שורשו 'הכל', 'כול' או 'יכל', אם כי הוא מזכיר את 'דוגמתו בשפת אכד'. אבל היום אנחנו יודעים שאינו אלא מילה שאוּלה מן השומרית" (עמ' כא).</p>	80	<p>שמואל א' – 2; שמואל ב' – 1; מלכים א' – 7; מלכים ב' – 4; ישעיה – 5; ירמיה – 6; יחזקאל – 10; הושע – 1; יואל – 1; עמוס – 1; מיכה – 1; יונה – 2; נחום – 1; חבקוק – 1; חגי – 2; זכריה – 5; מלאכי – 1; תהילים – 13; משלי – 1; דניאל – 1; עזרא – 3; נחמיה – 3; דה"ב – 8</p>	בית גדול ומפואר	הִיכָל
<p>קרוב לוודאי שהמילה שאולה מן השומרית lil, רוח, דרך האכדית lilitu, שָׁדָה. ישנן</p>	1	<p>ישעיה – 1</p>	עוף דורס	לִילִית*

⁶³ בחרתי לכלול את הטבלה הזאת בתוך פרק המילים השאולות מאכדית מכיוון שאין בעברית המקראית מילים שאולות ישירות משומרית, ולכן הן אינן יכולות להוות פרק בפני עצמן.

הצעות לגיזרונות אחרים. המילה מופיעה ברבים בלבד.	4	יחזקאל – 3 ; יונה – 1	סָפֹן	מֶלֶח
המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים בלבד	5	יהושע – 1 ; קהלת – 2 ; דה"ב – 2	רכוש	נָכֶס

5.1.3. מילים שנשאלו מהאכדית דרך הארמית

	10	אסתר – 2 ; נחמיה – 6 ; דה"ב – 2	מכתב	אֲגָרַת
	16	אסתר – 10 ; דניאל – 1 ; נחמיה – 3 ; דה"א – 2	עיר מבצר, היכל המקדש	בִּירָה
המילה נשאלה כנראה בימי גלות בבל, אולי דרך הארמית (קדרי, תשס"ו).	2	זכריה – 1 ; נחמיה – 1	שם החודש התשיעי	כְּסֻלוֹ
	2	אסתר – 1 ; נחמיה – 1	שם החודש הראשון	נִיסָן
	1	עזרא – 1	(בבינוני) מנוסח בלשון אחרת	תַּרְגָּם

5.2. מילים שאולות מארמית

לפי קדרי (תשס"ו), ייתכן שהמילה שאולה מארמית, אך יש המתנגדים לטענה זו.	2	קהלת – 1 ; אסתר – 1	לו, מילת תנאי	אֶלוֹ**
אולי שאול מ"גומצא" בארמית.	1	קהלת – 1	בור באדמה	גוּמְצָא**
אולי שאול מן הארמית "גירא". המילה אף מופיעה בארמית המקראית: "וְנִכְתְּבוּ לְקַבְּלֵי נְבֻרְשֶׁתָא עַל־גִּירָא דִּי־כְתָל הִיכְלָא" (דניאל ה 5).	1	ישעיה – 1	סיד	גִּירָא**
לפי קדרי (תשס"ו), המילה כנראה שאולה מהארמית בימי בית שני.	2	דניאל – 1 ; דה"ב – 1	איך	הִיךָ*

יש הגוזרים אותה מן הארמית הסורית – שתיל. בניגוד לכך ראה קדרי (תשס"ו), עמ' 517.	1	תהילים – 1	שתיל	כְּנָה**
המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים בלבד. מופיעה גם בארמית המקראית בספר עזרא. ארמיזם.	1	עזרא – 1	חבר	כְּנָת
	2	איוב (ש') – 2	רָעַב	כְּפָן
	17	יחזקאל – 1; אסתר – 9; דניאל – 1; עזרא – 2; נחמיה – 1; דה"א – 1; דה"ב – 2	צורת הכתיבה, דברים שנכתבו	כְּתָב
יש הגוזרים מהארמית הסורית ܟܘܐ (מזר) – הידק, קשר. יש המפרשים את המילה – רטייה, תחבושת המקיפה את הפצע. אבן־שושן (תשמ"א) מציע את המשמעות הזאת להופעת המילה בפסוק: "אֲיִן־אֲיִן דִּינְדָּ לְמִזֹּר רְפָאוֹת תַּעֲלֶה אֲיִן לְדִי" (יר' ל 13).	4	עובדיה – 1	רשת, מלכודת	מְזוֹר**
על פי קדרי (תשס"ו), כנראה המילה היחידאית שאולה מארמית, אולם הוא לא מסביר יותר מכך. ויש לתת את הדעת על ההקבלה בין השורשים עב"ד ועש"ה.	1	איוב (ש') – 1	עבודה, מעשה	מַעֲבָד*
יש הגוזרים מארמית – שבטבטא (מין צמח). נראה שהמשמעויות רחוקות.	9	שמות – 8; תהילים – 1	מסגרת לאבן חן, מקלעת	מְשַׁבְּצַת**
	1	איוב (ש') – 1	אור	נְהָרָה
	9	ויקרא – 1; ירמיה – 2; נחום – 1; תהילים – 1; שה"ש – 4	שמר	נָטַר
ראה קדרי (תשס"ו), עמ' 743.	1	איוב (ש') – 1	התנפץ, נשבר	נָתַע**
ראה קדרי (תשס"ו), עמ' 748. המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים בלבד.	1	איוב (ש') – 1	מצב רצוי ונכון	סְדָר**
המילה מופיעה במקרא בצורת	2	משלי – 1	סר, הקיף	סָג (סוג)**

בינוני פעול; ראה קדרי (תשס"ו), עמ' 749.	1 – שה"ש			
	5	יואל – 1; קהלת – 3; דה"ב – 1	קץ	סוף
בדפוסים מעטים כתיב המילה הוא בשי"ן שמאלית.	6	קהלת – 6	טיפשות	סְכָלוֹת
	1	יונה – 1	אונייה	סְפִינָה
	1	דה"ב – 1	ספירה	סָפַר
המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים בלבד.	1	יחזקאל – 1	קוץ	סָרַב
המילה מופיעה במקרא בנטיית הרבים בלבד.	1	יחזקאל – 1	ענף	סָרְעָפָה
	1	שה"ש – 1	חורף, ימות הגשמים	סָתִיו
המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים, עֲבָדִים, בלבד.	1	קהלת – 1	מעשה	עָבַד
	2	דה"א – 2	עזר, סידר	עָדַר
הגיזרון מסופק. הפועל מן השורש הזה בנטייה הזאת מופיע רק בספר עמוס, ששהה בחבלים הצפוניים שהיו תחת השפעה ארמית (קדרי, תשס"ו). בצירוף "בעליל". ייתכן שנגזר מן עוֹלָל (ראה מס' 28 להלן) ושאול למעשה מארמית. על כל פנים, המשמעויות רחוקות.	2	עמוס – 2	לחץ	(עוק) הַעִיק
קדרי (תשס"ו) מבחין בין עוֹלָל במשמעות של עשה רע, כגון: "אִם יֵשׁ מִקְאוֹב כְּמִקְאֲבֵי אֲשֶׁר עוֹלָל לִי..." (איכה א 12); ובין עוֹלָל במשמעות זו, המשתקפת בספר איוב בלבד. בארמית המקראית ישנו הפועל עָלַל שייטכן שהוא המקור לפועל בעברית.	1	תהילים – 1	בירור	עָלִיל**
	1	איוב (ש') – 1	הכניס	(עלל) עוֹלָל**
	8	קהלת – 8	עיסוק, פעולה	עָנָן
המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים בלבד.	1	תהילים – 1	ענף, צמרת העץ	עָפִי
	1	איוב (ש') – 1	חמור בר	עָרֹד
	1	יונה – 1	שקל, חשב לטובה	(עשת) הִתְעַשֵּׂת
קדרי (תשס"ו) מציין כי יש הסוברים שהיא שאולה	1	קהלת – 1	פתרון	פָּשַׁר**

מארמית, אולם הוא בעצמו מסתייג מכך.

יש הסוברים שהמילה שאולה מארמית בשל מעתק הגאים בלתי סדיר. קדרי (תשס"ו) אינו מציין את צורת המקור, אך משווה ל־bašmu באכדית – נחש ארסי מיתולוגי.

6	דברים – 1 ; ישעיה – 1 ; תהילים – 2 ; איוב (ש') – 2	נחש ארסי, צפע	פְּתָן**
1	צפניה – 1	היה שומם	נְצָדָה (צדה)
4	יחזקאל – 4	דמות, תבנית	צוּרָה**
6	דניאל – 4 ; עזרא – 1 ; דה"ב – 1	תיש	צָפִיר
11	משלי – 1 ; איוב (פ') – 2 ; אסתר – 3 ; עזרא – 1 ; דה"א – 2 ; דה"ב – 2	נטל לידיו	קָבַל
2	מלכים ב' – 1 ; יחזקאל – 1	כלי מפץ, לפני (מילת יחס)	קָבַל
2	יחזקאל – 2	כיסה בעור	קָרַם**
1	תהילים – 1 ; משלי – 1	קשת אמת	קִשְׁט** קִשְׁט
1	עזרא – 1	רשות, היתר	רְשִׁיוֹן
1	איוב (ש') – 1	עַד	שָׁהַד
7	אסתר – 2 ;	משל	שָׁלַט**

מארמית. הצורה בבניין קל ייחודית לעברית המקראית המאוחרת.	קהלת – 4; נחמיה – 1			
השם מצוי גם בארמית המקראית, לדוגמה: "וְיָלֵךְ יְהִיב שְׁלֹטֹן וַיִּקְרָא... (דניאל ז 14), ויש הטוענים שהוא שאול מארמית.	2	קהלת – 2	תקיף, בעל שליטה	שְׁלֹטֹן**
	5	בראשית – 1; יחזקאל – 1; קהלת – 3	בעל סמכות	שְׁלִיט
קרוב לוודאי שהפועל שאול מארמית.	1	ירמיה – 1	התיר	שָׁרָה*
	4	יונה – 2; תהילים – 1; משלי – 1	נפסק, נרגע	שָׁתַק
ארמיזם. הצורה שכיחה בלשון חכמים.		אסתר – 1	לבוש עליון, עטיפה	תְּכַרְיֵךְ
ארמיזם.	1	קהלת – 1	חזק	תְּקַיֵּף
ארמיזם השכיח בלשון חכמים.	3	קהלת – 3	נעשה תקין	תְּקַן
ארמיזם.	3	איוב (שי') – 2; קהלת – 1	התגבר על מישחו	תְּקַף

5.3. מילים שאולות משפות הודו-אירופיות

5.3.1. מילים שאולות מפרסית

5.3.1.1. מילים שנשאלו ישירות מפרסית

המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים בלבד, אחשדרפניס.	4	אסתר – 3; עזרא – 1	נציב	אַחְשֶׁדְרָפֶן
המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים בלבד, אחשתרניס.	2	אסתר – 2	השייך לרשות, מלכותי	אַחְשֶׁתְרָן
	21	אסתר – 20; עזרא – 1	חוק, משפט	דָת
יש הסוברים שמקור המילה בפרסית – mahi-hu-manahi, ופירושה אדם ששכלו הטוב בא מאל הירח.	1	אסתר – 1	אחד מסריסי המלך אחשוורוש	מְהוּמָן**
גם בעניין שם זה יש סברה שהוא שאול מ-Paru-pata	1	אסתר – 1	מעשרת בני המן	פוּרְתָא

⁶⁴ לביאור חלק מן המילים השאולות מפרסית נעזרתי במילון הפחלויות של מקנזי (Mackenzi, 1971).

בפרסית עתיקה – בעל מרכבות רבות.

המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים בלבד.

יש הסוברים שהמילה שאולה מפחלווית – parvār בחילוף ו' ובי'. פירוש המילה במקור הוא מקיף, עקיף; וגם – פרבר. נראה אפוא שהופעתה בספר מלכים היא פרי תוספת מאוחרת, שכן הפרסית האמצעית לא התקיימה בחפיפה לעברית המקראית הקלסית.

1	נחום – 1	מתכת, ברזל	פְּלָדָה
3	מלכים ב' – 1; דה"א – 2	מבנה הצמוד לצד המערבי של המקדש	פְּרָבָר/פְּרָוֹר**
3	שה"ש – 1; קהלת – 1; נחמיה – 1	גן עצי פרי	פְּרָדָס
3	אסתר – 2; דניאל – 1	אצילים	פְּרָתָמִים
6	דניאל – 6	מנת מזון למלך	פְּתָבֵג
2	קהלת – 1; אסתר – 1	צו, פקודה	פְּתָגָם
1	אסתר – 1	רץ מקצוען	רְפָדָ
4	נחמיה – 4	תואר כבוד לשליט בתקופת מלכות פרס	תְּרָשָׁתָא

5.3.1.2. מילים שנשאלו מפרסית דרך הארמית

על פי קדרי (תשס"ו), המילה שאולה מלשון איראנית דרך הארמית. לעניין זו הוא נסמך על אבייונה (תש"י), לפיו המילה התגלגלה מהאיראנית דרך האכדית והארמית. על פי רבין (תשנ"ט), מוצא המילה בפרסית וכך גם לענייננו.

השם במקורו הוא תואר פרסי המורכב מן היסודות "גנו" (=אוצר) בהבלעת הנו"ן ו"בר"

1	דניאל – 1	אוהל פאר, היכל, ארמון	אֶפְדָן
1	עזרא – 1	ממונה על האוצר	גְּזָבָר

(נושא). ממוצאה של המילה ניתן ללמוד שהיא פרסית במקורה, אף על פי שקדרי (תשס"ו) מכליל ומגדיר אותה כאיראנית; וראה רבין (תשנ"ט), עמ' 174.

המילה מופיעה במקרא בצורת הנסמך, גְּנָזִי, בלבד. רבין (תשנ"ט) סבור גם הוא כי המילה שאולה.	3	יחזקאל – 1; אסתר – 2	אוצרות	גְּנָזִים*
ויש שפירשו אחרת; ראה קדרי (תשס"ו), עמ' 255. על איחורו של מזמור קמד בו מופיעה המילה ראה הורוביץ (תשנ"ז).	3	תהילים – 2; דה"ב – 1	מין	זָן*
המילה מופיעה במקרא בצורת הנסמך בלבד.	3	אסתר – 3	עותק של מסמך, העתק	פְּתִשְׁגֹן

5.3.2. מילים שאולות מסנסקריט⁶⁵

5.3.2.1. מילים שנשאלו ישירות מסנסקריט

על פי קדרי (תשס"ו), כנראה המילה שאולה מלשון הודית. לפי רבין (תש"ל) אין ספק שמוצאה של המילה בסנסקריט, והיא אף עברה דרך הפרסית.	3	דה"ב – 3	אריג הצבוע צבע אדום	פְּרָמִיל*
רוזן (תש"א) סובר שמוצאה של המילה בסנסקריט lata, מילה המתארת כל דבר זוחל ומתפתל. הוא רואה דמיון רב בין שתי הצורות.	1	ויקרא – 1	שרץ טמא, זוחל בעל ארבע רגליים שזנבו ארוך	לְטָאָה**
יש הסוברים שהמילה שאולה מ־ nalada בסנסקריט. פירוש המילה הוא ריח, ניחוח. וגם, פריחת הצמח לוטוס קדוש.	3	שה"ש – 3	צמח בושם ריחני	נְרִדָּה**

⁶⁵ בפרק זה כללתי לשונות הודיות אחרות תחת הכותרת "סנסקריט", מכיוון שאלה מקרים בודדים. מכל מקום אין חשיבות להבדלים הפנימיים בין השפות ההודיות, בנותיה של הסנסקריט.

⁶⁶ לביאור חלק מן המילים השאלות מסנסקריט נעזרתי במילון הסנסקריט-אנגלית של מונייר-ויליאמס (Monier-Williams, 1899).

11	שמות – 3 ; ישעיה – 1 ; יחזקאל – 3 ; איוב (ש') – 2 ; שה"ש – 1 ; איכה – 1	אבן יקרה בצבע כחול כהה	סְפִירָה**	ייתכן שהמילה שאולה מסנסקריט sanipriya – "האהוב על שבתאי". נראה שהמשמעויות רחוקות, חלקה השני של המילה, פְּרַגְ, היא הודר אירופית (רבין, תש"ל).
4	שמות – 2 ; יחזקאל – 1 ; איוב (ש') – 1	אבן יקרה בעלת גוון צהוב	פְּטָדָה	המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים בלבד. אפשר שהיא שאולה מסנסקריט kapi – קוף. לדעת רבין (תשמ"ב) המילה שאולה מטאמיל, לשון הודית מזרחית, tōkai – טווס. מתועד מתקופת שלמה ייצוא של טווסים מהודו למסופוטמיה, ועל כן רואים בתוכי המקראי שם לטווס.
2	מלכים א' – 1 ; דה"ב – 1	בעל חיים ממשפחת היונקים	קוֹף**	
	מלכים א' – 1 ; דה"ב – 1	אחד ממיני העופות שהביא שלמה – טווס (?)	תְּכֵינִי**	

5.3.2.2. מילים שנשאלו מסנסקריט דרך הפרסית

1	אסתר – 1	אריג יקר העשוי מכותנה	כְּרִפֶּס
1	דה"א – 1	נרתיק החרב	נָדוֹן (ב)

5.3.3. מילים שאולות מחיתית

17	ויקרא – 5 ; במדבר – 1 ; ישעיה – 3 ; ירמיה – 2 ; תהילים – 1 ; משלי – 1 ; איוב (פ') – 1 ; איוב (ש') – 1 ; איכה – 1	חומר שהועבר באש, כלי העשוי חרס, שבר כלי	חֶרְשֵׁט**	ייתכן שהמילה שאולה מִחֶרְשֵׁט – מילה שכיחה לחבית, כלי לשמירת מזון. על פי רבין (תשכ"ה): "...לא מן הנמנע שהמלה העברית שאולה משם." (עמ' 166)
1	יחזקאל – 1	תחבושת	חַתוּל	
141	בראשית – 10 ;	משקה שיכר עשוי	יַיִן**	

של המילה בחיתית wiyana
(צורה משוחזרת), אשר פירושה
כבעברית. אל החיתית היא
כנראה הגיעה מהלשונות
הקווקזיות.

מענבים
שמות – 1;
ויקרא – 2;
במדבר – 8;
דברים – 5;
יהושע – 2;
שופטים – 5;
שמואל א' – 7;
שמואל ב' – 3;
ישעיה – 14;
ירמיה – 15;
יחזקאל – 2;
הושע – 4;
יואל – 2;
עמוס – 5;
מיכה – 2;
חבקוק – 1;
צפניה – 1;
חגי – 1;
זכריה – 2;
תהילים – 4;
משלי – 10;
איוב (פ') – 2;
איוב (ש') – 1;
שה"ש – 7;
איכה – 1;
קהלת – 3;
אסתר – 6;
דניאל – 4;
נחמיה – 5;
דה"א – 3;
דה"ב – 3

על פי קדרי (תשס"ו), חילופי
הכתיב קובע/כובע נובעים
מהיותה של המילה שאולה מן
kupaḥis בחיתית.

6

שמואל א' – 1;
ישעיה – 1;
ירמיה – 1;
יחזקאל – 2;
דה"ב – 1

קסדה, כיסוי ראש

כּוֹבֵעַ

2

יחזקאל – 2;
בראשית – 3;
שופטים – 5;
שמואל א' – 3;
מלכים ב' – 1;
יחזקאל – 1;
הושע – 1;
זכריה – 1

אריג עדין ויקר

מְשִׁי

15

אלילי בית בימי
המקרא

תְּרַפִּים

5.3.4. מילים שאולות משפות הודואירופיות שונות

<p>קדרי (תשס"ו) מציין שלדעת כמה חוקרים, המילה שאולה מן השפה היוונית φορεῖον, במשמעות דומה. ליונסטאם (תש"י) מסתייג מכך וראה נימוקיו בעמ' 505.</p>	1	שה"ש – 1	מיטת חתונה	אַפְרִיזוֹן**
<p>ישנה סברה שהמילה שאולה מלשון הפלשתים, ועל כך ראה קדרי (תשס"ו), עמ' 67.</p>	3	שמואל א' – 3	כלי קיבול בלתי ידוע	אַרְגִּזוֹן**
<p>המילה כנראה שאולה מלשון הפלשתים (קדרי, תשס"ו). על פי זהרי (תשכ"ח), מקורה של המילה סתום, אבל מקובלת הדעה כי היא שאולה מן πύραυλος – מושל – בלשון בלתי ידועה.</p>	21	יהושע – 1; שופטים – 8; שמואל א' – 11; דה"א – 1	מושל של עיר פלשתית	סָרוֹ*
<p>על פי קדרי (תשס"ו) זוהי כנראה מילה הודואירופית. רבין (Rabin, 1974) מציין כי גיזרונה של המילה מלשון הודר אירופית מעל לכל ספק. הוא מוצא בסיס היסטורי, גאוגרפי ולשוני להניח שמוצאה של המילה בלשון הפלשתים, אשר מקובל במחקר שהיא הודר אירופית. וראה בפרט עמ' 359–360.</p>	37	בראשית – 4; שופטים – 12; שמואל ב' – 9; מלכים א' – 1; יחזקאל – 1; שה"ש – 2; אסתר – 1; דה"א – 5; דה"ב – 2	אישה בלתי נשואה הקבועה לאדם אחר	פִּילְגֵשֶׁת*

5.4. מילים שאולות ממצרית

לפי קדרי (תשס"ו), המילה שאולה כנראה מן השם ebyén במצרית שפירושו מסכן, אשר מסתדר עם הוראת המילה במקרא. מרבית הופעותיה של המילה אביון במקרא הן בספרים שרובדם הלשוני איננו ברור.	61	שמות – 2 ; דברים – 7 ; שמואל א' – 1 ; ישעיה – 5 ; ירמיה – 4 ; יחזקאל – 3 ; עמוס – 5 ; תהילים – 23 ; משלי – 4 ; איוב (ש') – 6 ; אסתר – 1	דל, עני, מסכן	אָבְיוֹן*
קדרי (תשס"ו) מציע שאולי המילה שאולה מ־bnd במצרית – הלביש. הוא מציין ששם מן השורש הזה הושאל גם ליוונית וקיבל משמעות של בגד.	9	שמות – 5 ; ויקרא – 3 ; ישעיה – 1	בגד כוהנים ופקידים גבוהים	אָבְנֵט**
אולי שאול ממצרית בחילוף א' וע' מן המילה h' – מין כלי. רבין (תשנ"ט) תומך בטענה זו.	3	ירמיה – 3	כלי חימום מיטלטל	אָח**
אולי שאול ממילה שהורתה במצרית על קרקעות שהוצפו על ידי הנילוס ומאוחר יותר גם על מרעה באופן כללי.	3	בראשית – 2 ; איוב (ש') – 1	מרעה במקום מים	אָחו**
כנראה שאול משם אבן יקרה מצרי.	2	שמות – 2	אבן טובה	אָחְלָמָה*
לפי קדרי, (תשס"ו), הוא כנראה שאול מן המצרית "אדמי", שפירושו בד אדום. נראה שיש דמיון במשמעויות.	1	משלי – 1	אריג פשתן משובח	אָטוֹן*
קדרי (תשס"ו) איננו מציין את המקור למילה זאת, אך מציין שהמילה ידועה גם מן הפיניקית והיא כנראה שאולה ממצרית.		בראשית – 1 ; ישעיה – 17 ; ירמיה – 4 ; יחזקאל – 9 ; צפניה – 1 ; תהילים – 2 ; אסתר – 1 ; דניאל – 1	ארץ המוקפת ים	אָי*

40	שמות – 1 ; ויקרא – 3 ; במדבר – 2 ; דברים – 3 ; שופטים – 1 ; שמואל א' – 2 ; ישעיה – 1 ; יחזקאל – 17 ; עמוס – 1 ; מיכה – 1 ; זכריה – 5 ; משלי – 2 ; רות – 1	מידת יובש	אַיָּפָה
4	שמות – 1 ; ישעיה – 2 ; איוב (ש') – 1	צמח הפפירוס	גְּמָא**
14	בראשית – 1 ; שמות – 6 ; מלכים א' – 1 ; ירמיה – 1 ; חגי – 1 ; איוב (ש') – 2 ; שה"ש – 2	חותמת, טבעת שמשמשת לחתימה	חוֹתָם
47	שמואל א' – 20 ; שמואל ב' – 9 ; מלכים ב' – 1 ; ישעיה – 1 ; מיכה – 1 ; נחום – 1 ; חבקוק – 1 ; תהילים – 3 ; איוב (ש') – 2 ; דה"א – 7 ; דה"ב – 1	כלי נשק, מוט ברזל מחודד בקצהו	חֶנֶת**
11	בראשית – 2 ; שמות – 7 ; דניאל – 2	מכשף מלומד בחצר מלך מצרים	חֶרְטָם
1	תהילים – 1	שם עם, שבט (?)	חֶשְׁמֶן**
	ראה קדרי (תשס"ו), עמ' 160.		
	קדרי (תשס"ו) סבור שגיזורו מהפועל חנה; אך מציין כי יש הטוענים שהמילה שאולה ממצרית. רבין (תשנ"ט) סבור גם הוא שהמילה שאולה.		
	המילה מופיעה במקרא בצורת הרבים, חֶרְטָמִים, בלבד. יש המסתייגים מהטענה שהמילה שאולה.		
	המילה נדירה ועל כן פירושה מסופק. יש הגוזרים אותו מן חשמל במצרית. על כך ראה קדרי (תשס"ו), עמ' 365.		

<p>אפשר לגזור שם זה מ־<i>ġūbba</i> 'ät במצרית, אשר פירושו, חותם, מתאים למילה המקראית.</p>	49	<p>בראשית – 1 ; שמות – 40 ; במדבר – 1 ; ישעיה – 1 ; אסתר – 6</p>	<p>עיגול עשוי מתכת</p>	<p>טַבַּעַת**</p>
<p>אבן־שושן (תשמ"א) רואה בהופעות "בְּמִקְמוֹתָיו" (תהילים קמא 10), "בְּמִקְמוֹתָיו" (חבקוק א 15) ו"לְמִקְמוֹתָיו" (חבקוק 16) מילים אחרות במשמעות דומה. אולי שאולה מן המצרית <i>mkmrwjtj</i>, ועל כך ראה קדרי (תשס"ו)</p>	4	<p>ישעיה – 1 ; חבקוק – 2 ; תהילים – 1</p>	<p>רשת מ לציד דגים</p>	<p>מְכַמְרֵת**</p>
<p>מילה סתומה, אשר יש החושבים אותה לשאולה ממצרית. שמונה הופעות המילה מצויות בפרקים לט–מ בספר בראשית בהקשר של סיפור יוסף, לדוגמה: "וַיִּקְרָא אֶדְנֵי יוֹסֵף אֹתוֹ וַיִּתְּנֵהוּ אֶל־בֵּית הַטֹּהַר מִלְּקוֹם אֲשֶׁר־אֶסְוִי הַמֶּלֶךְ אֶסְוִי... (בר' לט 20). ייתכן שמכאן הסברה שהמילה שאולה.</p>	8	<p>בראשית – 8</p>	<p>המשמעות איננה ברורה</p>	<p>סֶהַר**</p>
	4	<p>במדבר – 1 ; ישעיה – 1 ; יחזקאל – 1 ; דניאל – 1</p>	<p>אונייה</p>	<p>צִי</p>
<p>ישנה סברה שהשם שאול ממצרית. קדרי (תשס"ו) רואה ב"שושן" וב"שושנה" ערך מילוני יחיד. לעומתו, אבן־שושן (תשמ"א) מפריד ביניהם.</p>	3	<p>יחזקאל – 3</p>	<p>כלי לדיו</p>	<p>קֶסֶת</p>
	15	<p>מלכים א' – 2 ; הושע – 1 ; תהילים – 3 ; שה"ש – 8 ; דה"ב – 1</p>	<p>פרח נאה, כלי נגינה בעל שישה מיתרים (אולי)</p>	<p>שׁוֹשָׁן**</p>
	4	<p>יהושע – 1 ; ישעיה – 1 ; ירמיה – 1 ; דה"א – 1</p>	<p>כינוי לנהר הנילוס</p>	<p>שִׁיחׁוֹר</p>
<p>גזרון המילה מסופק, ויש המציעים את <i>sljt-nš</i>, שפירושו לארוג, כמקור.</p>	2	<p>ויקרא – 1 ; דברים – 1</p>	<p>בגד כלאיים הארוג צמר ופשתן</p>	<p>שַׁעֲטָנָז**</p>

כנראה	המילה שאולה ממצרית.	38	בראשית – 1 ; שמות – 33 ; יחזקאל – 3 ; משלי – 1	חוט משי (בוץ)	נָשַׁט*
-------	---------------------	----	---	---------------	---------

5.5. מילים שאולות מערבית

ויש הסוברים שגזרונה אינו מן הערבית.	8	ויקרא – 1 ; דברים – 1 ; ישעיה – 3 ; ירמיה – 1 ; מיכה – 1 ; איוב (ש') – 1	עוף מדבר טמא	(בת) יַעֲנָה
יש הגוזרים מן הפועל אֻעַטְּ בערבית, שפירושו רץ מהר, נתייגע מהריצה. ואולם קדרי (תשס"ו) אינו מאמץ טענה זו.	13	שופטים – 1 ; שמואל א' – 2 ; שמואל ב' – 1 ; ישעיה – 5 ; ירמיה – 3 ; חבקוק – 1	עייף, התייגע	יַעֲפֵן**
יש הגוזרים מן وثق בערבית – חזק, יציב, בחילוף העיצורים ק' ות'. אולם נראה שהמשמעויות רחוקות.	10	דברים – 1 ; ישעיה – 3 ; ירמיה – 1 ; תהילים – 3 ; משלי – 1 ; קהלת – 1	טמן מלכודת	יַקְשֵׁן**
על פי קדרי (תשס"ו), שתי המשמעויות של המילה במקרא קשורות זו בזו משום צורתם העגולה של הלחם ושל יחידת המשקל.	55	שמות – 9 ; שופטים – 1 ; שמואל א' – 1 ; שמואל ב' – 2 ; מלכים א' – 6 ; מלכים ב' – 9 ; ירמיה – 1 ; זכריה – 1 ; משלי – 1 ; אסתר – 1 ; עזרא – 3 ; דה"א – 11 ; דה"ב – 9	לחם עגול, יחידת משקל	כֶּפֶר
יש הגוזרים את השם מَلِيَّة בערבית – נחש רגיל או בעל	6	ישעיה – 2 ; תהילים – 2 ;	נחש גדול, מפלצת בים	לְיַתָּן**

חיים מיוחד.		איוב (ש') – 2		
מילה יחידאית אשר מופיעה במקרא בצורת הרבים בלבד.	1	מלכים ב' – 1	מדרגות מתפתלות	לול
קדרי (תשס"ו) מבחין בין הפועל בבניין קל לבין הפועל בבניין הפעיל. ישנם הגוזרים אותו מן לָאֶסַן – פנה הצידה בערבית. על פי סברה זו, המשמעות בעברית של היה שובב – היא בהשאלה.	4	ישעיה – 1; הושע – 1; תהילים – 1; משלי – 1	דיבר בקול גבוה, רעש, כמו השיכור	לִיץ (ליץ) **
על פי קדרי (תשס"ו), ריידר (Reider, 1952) גוזר את השם מִבְּרָחַת בערבית – החלק המובחר. ואולם אצל ריידר: "אולי המילה העברית הנדירה שוות ערך לערבית בְּרָחַת [...] שפירושה 'חלק הבחירה של כל דבר'."	1	יחזקאל – 1	בורח, פליט	מְבָרַחִים **
המילה מופיעה במקרא בצורת הריבוי בלבד. יש הגוזרים מן הִמְרָ – שפך מים. קשה לעמוד על פירוש המילה מכיוון שהיא יחידאית. אם אכן פירושה גל, אז השאילה מערבית מסתדרת. אם פירושה בור כפי שהציע אבך שושן (תשמ"א), אז המשמעויות רחוקות.	1	תהילים – 1	גל, בור (?)	מְהַמְרֵת **
ריידר (Reider, 1937) סובר שיש לגזור את השם מן השורש הערבי ولى – קרוב, סמוך. את הפסוק: "...מְמוֹל [...] מְעַבְרִים פְּטַח שׁוּבֵי מְלָמְהָ" (מי' ב 8) ניתן לפרש מִחְבַּר, מידיד. ואולם נראה שהמשמעות של המילה בשאר היקרויותיה במקרא רחוקה. קדרי (תשס"ו), על כל פנים, מסתייג.	36	שמות – 8; ויקרא – 2; במדבר – 2; דברים – 7; יהושע – 6; שמואל א' – 3; שמואל ב' – 2; מלכים א' – 2; מיכה – 1; נחמיה – 1; דה"א – 1; דה"ב – 1	נוכח, כנגד	מול **
ישנה הצעה לגזור את השם מהערבית חָלַס – היה טהור. ישנם הגוזרים מן חלץ, בדומה לשם "חִלְצָה" שמתבאר במקרא כחליפה, ומכאן הדמיון.	2	ישעיה – 1; זכריה – 1	בגדים חשובים ונקיים	מְחַלְצוֹת **

מַחֲלַת, מַחֲלַת**	בת ישמעאל, אשת רחבעם מלך יהודה	בראשית – 1; דה"ב – 1	2	הוראת השם אינה ברורה, ויש הגוזרים מערבית מֶחַל, שפירושו עֶרְמָה. על כל פנים, הגיזרון מסופק.
מִסְגֵּר**	בית כלא, קבוצה של בעלי מלאכה לעיבוד מתכות	מלכים ב' – 2; ישעיה – 2; ירמיה – 2; תהילים – 1	7	על פי קדרי (תשס"ו), מונטגומרי (Montgomery & Gehman,) מציע לגזור מן השורש سجر בערבית שמשמעותו להתיך בתנור. למרות זאת, נראה שהצעתו של מונטגומרי היא להקביל את השורש הערבי לעברית ולפרש על פיו את השם "מסגר".
מִסְחָח**	לחלופין, לסירוגין	מלכים ב' – 1	1	ייתכן שפירוש המילה הוא בלא היסח הדעת. יש הגוזרים מן سَحَّח בערבית – החליף. קשה לקבוע לנוכח נדירותה של המילה.
מִעֻט**	מושחז	יחזקאל – 1	1	המילה מופיעה בצורת הנקבה, מעטה, כתואר לחרב. נעשו כמה ניסיונות לגזור את המילה מערבית, ביניהם مَعَط (מֶרַט) ר מَعَط (מֶתַח). קדרי (תשס"ו) מסתייג.
מִעֲרַב*	סחורה, יבוא	יחזקאל – 9	9	לפי קדרי (תשס"ו), השם כנראה נגזר מ-عَرَب – נכנס, ונראה ששאלת המשמעות מסתדרת.
נֶאֱפַף**	בא על אשת איש	שמות – 1; ויקרא – 4; דברים – 1; ישעיה – 1; ירמיה – 8; יחזקאל – 6; הושע – 5; מלאכי – 1; תהילים – 1; איוב (ש') – 1	31	יש הסוברים שהפועל שאול מן نَفَف – הזדווג. נראה שהעיצורים מעט רחוקים, אך המשמעויות קרובות.

5.6. שונות

5.6.1. מילים שאולות משפות שונות

<p>אולי מוצאה בכנענית <i>iṭ</i> במשמעות דומה, ובניגוד לכך יש החושבים אותה לצורה בהשפעת הארמית.</p>	2	<p>שמואל ב' – 1; מיכה – 1</p>	יש	אֵשׁ**
<p>הפועל כנראה הגיע אל העברית מן השירה הכנענית. זהו פועל שכיח מאוד בלשון הארמית.</p>	21	<p>דברים – 2; ישעיה – 10; ירמיה – 2; מיכה – 1; תהילים – 1; משלי – 1; איוב (שי) – 4</p>	בא	אָתָה*
<p>אחד מהשורשים שנמצאו בלוחות אל עמארנה הוא <i>ma-aṭ-ni-a</i> במשמעות מצרכים (הבר, תשע"ד). ייתכן שעל זאת נסמך קדרי (תשס"ו) כאשר הוא מציין שמסתבר שהמילה שאולה מכנענית.</p>	4	דברים – 4	סל של נצרים	טָנָא*
<p>כנראה גיזרון המילה מאוגריתית <i>ktit</i> – שמו של אל השירה. על פי האטימולוגיה הזאת מפרשים את הפסוק: "...בְּיָתָהּ מוֹצִיא אֲסִירִים בְּפוֹשְׁרוֹת..." (תהי' סח 7) – מוציא אסירים בשירה. ולמרות זאת, יש הסומכים את גיזרונה לאכדית דרך הארמית.</p>	1	תהילים – 1	הצלחה, אושר	פוֹשְׁרוֹת*
<p>יש הגוזרים את הפועל מ<i>kur</i> בלשונות החמיות, שפירושו אוזן. נדמה כי הפירוש איננו מסתדר, אך ניתן אולי לבאר באמצעותו את הפסוק "...אֲזַנְיָם כְּרִיתָ לִּי..." (תהי' מ 7).</p>	15	<p>בראשית – 2; ירמיה – 2; צפניה – 1; תהילים – 5; משלי – 2; דה"ב – 1</p>	חפר באדמה	כָּרָה**
<p>הביטוי מופיע בצירוף "ספר הכריתות" בלבד. בשל המשמעות הייחודית שקיבל השורש כרת בשם הזה, יש המציעים שהוא שאול – אולם</p>	3	<p>דברים – 1; ישעיה – 1; ירמיה – 1</p>	גירושין, גט	כְּרִיתוֹת**

לא ברור מאיזו שפה.				
גיזרונה של המילה באוגריתית 'dn – צבא. קדרי (תשס"ו) מבחין בין הצורה "מַעְדָּנַת" המופיעה בשמואל א' (טו 32) ובין הצורה הנ"ל בחולם מלא. לדידו, הצורה החסרה היא תואר הפועל.	1	איוב (ש') – 1	קבוצת כוכבים המצטרפים לכימה	מַעְדָּנַת
המילה שאולה מן מَرֵס בשפות השמיות השונות – חלה.	3	מלכים א' – 1; מיכה – 1; איוב (ש') – 1	נחלש	(מרץ) נְמָרֶץ
יש הטוענים כי גיזרונה של המילה מגעז, משם שפירושו תכנון או מזימה.	27	במדבר – 2; שופטים – 1; שמואל ב' – 2; ירמיה – 11; יחזקאל – 5; תהילים – 5; איכה – 1	גמול על מעשה רע	נְקָמָה**
על פי רבין (תשנ"ט) המילה בוודאות הגיעה מן החורית sarianni. קדרי (תשס"ו) בעצמו מסתייג וכותב שיש הסוברים שמוצאה אולי משם.	5	שמואל א' – 3; נחמיה – 1; דה"ב – 1	מגן לגוף בשעת הקרב	שָׁרְיוֹן**
אפשר שהמילה שאולה מגעז ממילה שפירושה נכנס. לא ברור חילוף המשמעויות שקרה.	1	יחזקאל – 1	העביר	(ששא) שָׁשָׂא**
כנראה מקור המילה בחורית tuḡšīwe, כפי שנכתב בתעודות נוזי. המילה הושאלה על ידי תושבי מסופוטמיה בצורה השומרית, והגיעה אל העברית כמו גם אל האכדית dušû, אשר באמצעותו מפרשים את השם בעברית המקראית (אחיטוב ותדמור, תשמ"ב).	14	שמות – 6; במדבר – 7; יחזקאל – 1	עור צבוע בצהוב או בכתום	תַחֲשָׁ*

5.6.2. מילים שאולות שיש דעות מנוגדות במחקר למוצאן⁶⁷

⁶⁷ כמובן גם עבור שאר המילים תיתכנה דעות שונות למוצאן. אולם בפרק זה אספתי מספר מילים אשר במילונן של קדרי (תשס"ו) מצויות אפשרויות שונות לגיזרון.

<p>המילה שאולה אולי מן ההודית rāgawan, rāgaman – שם שפירושו אדום. סברה אחרת טוענת שהשם שאול מחתית arkaman – מס. הבסיס לסברה זו היא שבגדי ארגמן היו יקרים ושימשו מס לעיתים קרובות.</p>	38	<p>שמות – 20; במדבר – 1; שופטים – 1; ירמיה – 1; יחזקאל – 6; משלי – 1; שה"ש – 2; אסתר – 2; דה"ב – 4</p>	<p>חוטים ואריגים מצמר הצבוע צבע אדום כהה יקר</p>	אַרְגָּמָן**
<p>למבדין (Lambdin, 1953) מציע אפשרויות שונות למוצא מצרי למילה. לדוגמה, גיזרון משם מצרי שפירושו בד ירוק לבגדים. אפשרות אחרת היא גיזרון מן השם באכדית būṣu שמשמעותו זהה. בדעה זו תומך רבין (תשנ"ט).</p>	8	<p>יחזקאל – 1; אסתר – 2; דה"א – 2; דה"ב – 3</p>	<p>שש, בד פשתן משובח</p>	בּוּץ**
<p>שאולה דרך הארמית מאכדית simānu, שם החודש השלישי (=סיון), או מהפרסית jamāna – זמן; בפחלווית zamān.</p>	4	<p>קהלת – 1; אסתר – 2; נחמיה – 1</p>	מועד קבוע	זָמַן
<p>בלאו (תשי"ז) מפרש במאמרו את הצירוף "חתן דמים" כ"מוגן על ידי הדם". הוא נסמך בפירושו, בין היתר, על הגיזרון מן הפועל האכדי ḥatānu – הגן. לעומת זאת, יש הגוזרים מערבית חַתָּן – מל.</p>	20	<p>בראשית – 3; שמות – 2; שופטים – 2; שמואל א' – 2; מלכים ב' – 1; ישעיה – 2; ירמיה – 4; יואל – 1; תהילים – 1; נחמיה – 2</p>	בעל בתו של אדם	חַתָּן**
<p>הצעה אחת היא גזירה ממצרית čḥl – נצנץ, והשנייה היא גזירה מהשם האכדי guḥlu – צבע לאיפור, פְּחָל.</p>	1	יחזקאל – 1	צבע בכחול	פְּחָל**

<p>יש הסוברים שהוא שאול משומרית kù-dim דרך האכדית kutimmu – צורף של זהב וכסף. ולעומת זאת יש הסוברים שגזרוננו מערבית כְּמֻ – צמח לצביעת השערות.</p>	9	<p>ישעיה – 1; תהילים – 1; משלי – 1; איוב (ש') – 3; שה"ש – 1; איכה – 1; דניאל – 1</p>	זהב מובחר	כְּתָם**
<p>יש הסוברים שמוצאה של המילה באכדית dipāru, שם שפירושו לפיד. נראה שהמילים יחסית רחוקות. בדעה אחרת מחזיק חיים רבין. לדידו גזרונה של המילה הוא מחיתית lapiyya – לפיד. ראה על כך בהרחבה: רבין (תשכ"ה), עמ' 169–170.</p>	14	<p>בראשית – 1; שמות – 1; שופטים – 5; ישעיה – 1; יחזקאל – 1; נחום – 1; זכריה – 1; איוב (ש') – 2; דניאל – 1</p>	אבוקה, מוט שקצהו בוער	לְפִיד**
<p>שתי הצעות לגזרוננו של שם זה: האחת מערבית, תִּבְאָ – הודיע; והשנייה מן האכדית nabû, במשמעות לְזַמֵּן או לקרוא לאדם. כלומר, הנביא הוא הקרוא על ידי ה'.</p>	315	<p>בראשית – 1; שמות – 1; במדבר – 2; דברים – 10; שופטים – 1; שמואל א' – 12; שמואל ב' – 3; מלכים א' – 49; מלכים ב' – 33; ישעיה – 7; ירמיה – 96; יחזקאל – 17; הושע – 8; עמוס – 5; מיכה – 3; חבקוק – 2; צפניה – 1; חגי – 5; זכריה – 12; מלאכי – 1; תהילים – 3; איכה – 4; דניאל – 4; עזרא – 1; נחמיה – 5; דה"א – 3; דה"ב – 26</p>	חוזה המשמיע דברי נבואה בשם ה'	נְבִיא**

6. ביבליוגרפיה

א. ספרים ומאמרים

- אבייונה, מ. (תשי"י). אפדן. אנציקלופדיה מקראית: אוצר הידיעות על המקרא ותקופתו (א', עמ' 495). קאסוטו, מ. (עורך). ירושלים: מוסד ביאליק
- אבישור, י. (תשס"ב). מבוא לספר עובדיה. בתוך: גלילי, ג. (עורך הסדרה) וויסמן, ז. (עורך הכרך). עולם התנ"ך: תרי עשר א (עמ' 193–201). תל אביב: דברי הימים
- אבישור, י. (תשס"ב). מבוא לספר נחום. בתוך: גלילי, ג. (עורך הסדרה) וויסמן, ז. (עורך הכרך). עולם התנ"ך: תרי עשר ב (עמ' 65–69). תל אביב: דברי הימים
- אחיטוב, י. ותדמור, ח. (תשמ"ב). תחש 1. אנציקלופדיה מקראית: אוצר הידיעות על המקרא ותקופתו (ח' 520–521). תדמור, ח. (עורך). ירושלים: מוסד ביאליק
- אחיטוב, ש. (תשס"ו). חבקוק וצפניה עם מבוא ופירוש. בתוך: אחיטוב, ש. (עורך). מקרא לישראל: פירוש מדעי למקרא. תל אביב: עם עובד; ירושלים: י"ל מאגנס
- אמסטרדם, ע. (תשי"ף). הפונולוגיה ותצורת הפועל של תרגום אונקלוס: מסורות הלשון העולות מכתב יד Vat.Ebr.448. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה". אוניברסיטת תל אביב
- בלאו, י. (תשי"ז). חתן דמים. תרביץ, כו, 1–3
- ברנר, ע. (תשלי"ט). לשונו של ספר יונה כמדד לקביעת זמן חיבורו. בית מקרא: כתב עת לחקר המקרא ועולמו, כרך כד (חוברת ד), עמ' 396–405
- גיטרבוק, ה. (תשכ"ה). חת, חתים. אנציקלופדיה מקראית: אוצר הידיעות על המקרא ותקופתו (גי, עמ' 320–355). טורסיני, נ. ואחרים (עורכים). ירושלים: מוסד ביאליק
- דויטשר, ג. (תשס"ז). גלגולי לשון: מסע בעקבות המצאתו הגדולה ביותר של האדם (תרגום: אשר, ע.). תל אביב, עם עובד.
- הבר, א. (תשע"ד). ילקוט השורשים השלם למילים ולצורות הכנעניות מלוחות אל-עמארנה. שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום, כג, עמ' 93–124.
- הופמן, י. (תשנ"ט). מבנה החטיבה א-לט והרכבה. בתוך: שיף, י. (עורך הסדרה) והופמן י. ואחרים (עורכי הכרך), עולם התנ"ך: ישעיה. תל אביב: דברי הימים
- הופמן, י. וקופמן, מ. (תשנ"ט). הרקע ההיסטורי לפרקים מ-סו. בתוך: שיף, י. (עורך הסדרה) והופמן י. ואחרים (עורכי הכרך), עולם התנ"ך: ישעיה. תל אביב: דברי הימים.
- הופמן, י. (תשנ"ט). מבנה החטיבה מ-סו ומחברה. בתוך: שיף, י. (עורך הסדרה) והופמן י. ואחרים (עורכי הכרך), עולם התנ"ך: ישעיה. תל אביב: דברי הימים

- הופמן, י. (תשס"א). ירמיה: כרך ראשון, פרקים א-כה. בתוך: אחיטוב, ש. (עורך הסדרה), *מקרא לישראל: פירוש מדעי למקרא*. תל אביב: עם עובד; ירושלים: י"ל מאגנס
- הופמן, י. (תשע"ז). מיכה עם מבוא ופירוש. בתוך: אחיטוב, ש. (עורך). *מקרא לישראל: פירוש מדעי למקרא*. תל אביב: עם עובד; ירושלים: י"ל מאגנס
- הורוביץ, א. (תשל"ב). *בין לשון ללשון: לתולדות לשון המקרא בימי בית שני*. ירושלים: מוסד ביאליק
- הורוביץ, א. (תשל"ה). לשונו של סיפור המסגרת בספר איוב (א-ב; מ"ב, ז-ז) ומקומה בתולדות העברית המקראית. *בית מקרא: כתב-עת לחקר המקרא ועולמו*, כרך כ' (חוברת ד), עמ' 457-472
- הורוביץ, א. (תשנ"ו). עברית וארמית בתקופת המקרא – סוגיית ה"ארמאיזמים" במחקר העברית המקראית. *מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים מוגשים לשלמה מורג*. ירושלים: מוסד ביאליק
- הורוביץ, א. (תשנ"ז). מוקדם ומאוחר בלשון המקרא – טיבה ואופייה של העברית המקראית המאוחרת. בתוך: בראשר, מ. (עורך). *פרקים בעברית לתקופותיה: אסופת זיכרון לשושנה בהט*. ירושלים: האקדמיה ללשון העברית
- הורוביץ, א. (תשע"ח). *מבראשית לדברי הימים: פרקים בהיסטוריה הלשונית של העברית המקראית*. ירושלים: מוסד ביאליק
- הורוביץ, א. (תשע"ג). משלי עם מבוא ופירוש: כרך ראשון, פרקים א-ט. בתוך: אחיטוב, ש. (עורך). *מקרא לישראל: פירוש מדעי למקרא*. תל אביב: עם עובד; ירושלים: י"ל מאגנס
- ויסמן, ז. (תשס"ב). מבוא לתרי עשר. בתוך: גליל, ג. (עורך הסדרה) וויסמן, ז. (עורך הכרך). *עולם התנ"ך: תרי עשר א (עמ' 8-11)*. תל אביב: דברי הימים
- ויסמן, ז. ולוינשטיין, ד. (תשס"ב). מבוא לספר הושע. בתוך: גליל, ג. (עורך הסדרה) וויסמן, ז. (עורך הכרך). *עולם התנ"ך: תרי עשר א (עמ' 14-25)*. תל אביב: דברי הימים
- זהרי, מ. (תשכ"ח). סרן, סרנים. *אנציקלופדיה מקראית: אוצר הידיעות על המקרא ותקופתו (ה', עמ' 1128-1129)*. טורסיני, נ., ייבין, ש. ואחרים (עורכים). ירושלים: מוסד ביאליק
- זקוביץ, י. (תש"ן). רות עם מבוא ופירוש. בתוך: גרינברג, מ. ואחיטוב, ש. (עורכים). *מקרא לישראל: פירוש מדעי למקרא*. תל אביב, עם עובד; ירושלים: י"ל מאגנס
- זקוביץ, י. (תשנ"ב). שיר השירים עם מבוא ופירוש. בתוך: גרינברג, מ. ואחיטוב, ש. (עורכים). *מקרא לישראל: פירוש מדעי למקרא*. תל אביב: עם עובד; ירושלים: י"ל מאגנס

- זקוביץ, י. ושנאן, א. (תשע"ה). ספר יונה: פירוש ישראלי חדש. תל אביב: משכל
- זקוביץ, י. ושנאן, א. (תשע"ז). מגילת איכה: פירוש ישראלי חדש. ראשון לציון: משכל
- טורטשינר, נ. (תשכ"ה). מילים שאולות בלשונו. בתוך: מ. מיקס (עורך). בסוד לשון: מבחר מאמרים בשאלות הלשון העברית והתפתחותה. חיפה: בית הספר הריאלי העברי
- יונגמן, י. (תשס"ב). מבוא לספר יואל. בתוך: גליל, ג. (עורך הסדרה) וויסמן, ז. (עורך הכרך). עולם התנ"ך: תרי עשר א (עמ' 86–89). תל אביב: דברי הימים
- ליונטאם, ש. (תש"י). אפריון. אנציקלופדיה מקראית: אוצר הידיעות על המקרא ותקופתו (א', עמ' 504–505). קאסוטו, מ.ד. (עורך). ירושלים: מוסד ביאליק
- למבדן, ת. (תשכ"ח). מצרים. אנציקלופדיה מקראית: אוצר הידיעות על המקרא ותקופתו (ה' 243–284). תדמור, ח. (עורך). ירושלים: מוסד ביאליק
- ניר, ר. (תשס"ז). מילים שאולות בשפה העברית. בתוך: יובל, י. ואחרים (עורכי הסדרה) ורוזנטל, ר. ואחרים (עורכי הכרך), זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני: כרך ב', חלק שלישי. העברית ולשונית היהודים (עמ' 253–256). תל אביב-יפו: עמותת למדא
- סרנה, נ. (תשמ"ב). תהילים, ס' תהילים. אנציקלופדיה מקראית: אוצר הידיעות על המקרא ותקופתו. תדמור, ח. (עורך). ירושלים: מוסד ביאליק
- פלסנר, מ. (תשי"ד). גזבר. אנציקלופדיה מקראית: אוצר הידיעות על המקרא ותקופתו (ב', עמ' 463). קאסוטו, מ. (עורך). ירושלים: מוסד ביאליק
- פסברג, ש. (תשע"א). לשון המקרא. בתוך: טלשיר, צ. (עורכת). ספרות המקרא: מבואות ומחקרים: כרך א' (עמ' 87–104). ירושלים: יד יצחק ברצבי
- פריי, ר. ושקד, ש. (תשלי"ב). פרס. אנציקלופדיה מקראית: אוצר הידיעות על המקרא ותקופתו (ו' עמ' 586–618). תדמור, ח. (עורך). ירושלים: מוסד ביאליק
- רבין, ח. (תשכ"ה). מילים חיתיות בעברית. בתוך: גרינץ, י. וליוור, י. (עורכים). ספר סגל (עמ' 151–179). ירושלים: קרית ספר
- רבין, ח. (תש"ל). מילים בעברית המקראית מלשון האינדואריים שבמזרח הקרוב. בתוך: אברמסקי, ש. ואחרים (עורכים). ספר שמואל ייבין: מחקרים במקרא, ארכיאולוגיה, לשון ותולדות ישראל (עמ' 462–497). ירושלים: קרית ספר
- רבין, ח. (תשלי"ב). עברית. אנציקלופדיה מקראית: אוצר הידיעות על המקרא ותקופתו (ו' עמ' 51–73). תדמור, ח. (עורך). ירושלים: מוסד ביאליק
- רבין, ח. (תשמ"ב). תוכים, תכיים. אנציקלופדיה מקראית: אוצר הידיעות על המקרא ותקופתו (ח' עמ' 464–465). תדמור, ח. (עורך). ירושלים: מוסד ביאליק
- רבין, ח. (תשנ"א). שפת שמיות: פרקי מבוא. ירושלים: מוסד ביאליק

- רבין, ח. (תשנ"ט). מילים זרות. בתוך: בראשר, מ. וברק, ד. (עורכים). *חקרי לשון: אסופת מאמרים בלשון העברית ובאחיותיה*. ירושלים: האקדמיה ללשון העברית
- רוזל, נ. וויסמן, ז. (תשס"ב). מבוא לספר עמוס. בתוך: גליל, ג. (עורך הסדרה) וויסמן, ז. (עורך הכרך). *עולם התנ"ך: תרי עשר א (עמ' 111–121)*. תל אביב: דברי הימים
- רוזן, ח. (תשי"א). הערות אטימולוגיות. *לשוננו: כתב העת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה*, יז (ב–ג), עמ' 173–176
- שובלדודאי, נ. (תשע"ד). המילים השאלות מיוונית ומלטינית במילון ההיסטורי ללשון העברית. *לשוננו: כתב העת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה*, עו (א–ב), עמ' 41–27
- שורצולד, א. (תשנ"ח). משקל ההשפעה הזרה בעברית. עם וספר, י, עמ' 42–55
- שורצולד, א. (תשי"ע). פנים וחוץ בעברית: בין התפתחויות היסטוריות טבעיות להשפעות זרות. בתוך: מ. בראשר וח.א. כהן (עורכים). *משאת אהרן: מחקרים בלשון מוגשים לאהרן דותן (עמ' 619–629)*. ירושלים: מוסד ביאליק
- Albright, W. (1941). *Journal of Biblical Literature*, 60(2), 205-212
- Haupt, P. (1925). Heb. Kě, like, and kî, as. *Journal of the American Oriental Society*, 45, 316-318
- Lambdin, T. (1953). Egyptian Loan Words in the Old Testament. *Journal of the American Oriental Society*, 73(3), 145-155
- Montgomery, J. & Gehman, H. (ed.). (1951). *A Critical and Exegetical Commentary on the Books of Kings*. Edinburgh: T. & T. Clark
- Rabin, C. (1974). The Origin of the Hebrew Word Pilegeš. *Journal of Jewish Studies*, 25(3), 353-364
- Reider, J. (1937). The Etymology of Hebrew MŪL or MŌL and Its Bearing on TMŌL and 'ETMŌL. *Hebrew Union College Annual*, 12-13, 89-96
- Reider, J. (1952). Contributions to the Scriptural Text. *Hebrew Union College Annual*, 24, 85-106

ב. חומרי עזר אחרים

- אבן-שושן, א. (עורך). (תשמ"א). *קונקורדנציה חדשה לתנ"ך*. ירושלים: קרית ספר
- קדרי, מ. (תשס"ו). מילון העברית המקראית: אוצר לשון המקרא מאל"ף ועד תי"ו. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן

- Gelb, I., et al (ed.). (1956-2010). *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago* (21 vols.). Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago
- Mackenzie, D. (1971). *A Concise Pahlavi Dictionary*. London: Oxford University Press
- Monier-Williams, M. (1899). *Sanskrit-English Dictionary*. London: Oxford University Press